

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

ODREDNICE KARIJERNOG ODLUČIVANJA KOD STUDENATA

Završni magistarski rad

Ime i prezime studentice:

Nedžma Žiga

Mentor:

Prof. dr. Dženana Husremović

Sarajevo, 2018.

Sadržaj

SAŽETAK	
1. UVOD.....	1
1.1. Distalni kontekstualni utjecaji.....	5
1.1.1. Roditelji	6
1.1.2. Prijatelji i značajni drugi.....	7
1.1.3. Nastavnici i profesori	8
1.1.4. Događaji povezani sa srednjom školom	9
1.1.5. Spol.....	10
1.2. Proksimalni kontekstualni utjecaji	11
1.2.1. Financijska i emocionalna podrška	11
1.2.2. Dostupnost posla	12
1.2.3. Sociokulturalne barijere.....	13
1.2.4. Neočekivani događaji	13
2. CILJ I HIPOTEZA ISTRAŽIVANJA.....	14
2.1. Cilj istraživanja.....	14
2.2. Hipoteza istraživanja	14
3. METODOLOGIJA.....	14
3.1. Nacrt istraživanja	14
3.2. Učesnici	15
3.3. Mjerni instrumenti	17
3.4. Procedura	18
4. REZULTATI	19
4.1. Rezultati kvalitativne analize podataka	19
4.2. Individualne varijable.....	20
4.3. Distalne varijable	23
4.4. Proksimalne varijable.....	29
4.2. Rezultati kvantitativne analize podataka.....	32
4.2.1. Uloga roditelja i porodice	32
4.2.2. Uloga utjecajnih drugih	34
4.2.3. Uloga nastavnika/profesora	38

4.2.4. Faktori povezani sa srednjom školom	39
4.2.5. Uloga vanjskih i sociokulturalnih faktora	41
4.2.6. Uloga spola	42
4.2.7. Uloga individualnih karakteristika	43
4.2.8. Uloga motivacijskih faktora.....	44
4.2.9. Neočekivani događaji i viša sila.....	46
4.2.10. Ustrajnost u odluci i percepcija sebe u budućnosti	47
4.2.11. Zadovoljstvo	48
5. RASPRAVA.....	50
6. ZAKLJUČAK.....	53
7. LITERATURA	55
8. PRILOG.....	59

Sažetak

Odluka o odabiru karijere je jedna od najznačajnijih i najtežih odluka koji mladi, završetkom srednjoškolskog obrazovanja, trebaju donijeti. Mnogi faktori imaju utjecaj u tom periodu, a njihova značajnost i način utjecanja je različit kod različitih pojedinaca.

Cilj istraživanja jeste ispitati i opisati faktore koji doprinose donošenju odluke vezane za karijeru. Istraživanje se sastojalo od dva dijela. Empirijsko istraživanje u ovom radu je započeto provedbom fokus grupnih diskusija koje su omogućile prikupljanje kvalitativnih podataka, te je u tom dijelu istraživanja učestvovalo 40 studenata sa Univerziteta u Sarajevu. Na osnovu transkribiranih i analiziranih kvalitativnih podataka, konstruisan je upitnik za prikupljanje kvantitativnih podataka, pomoću odgovora 340 studenata koji su dolazili sa različitih univerziteta u Bosni i Hercegovini.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na naglašavanje individualnih faktora i to: uvjerenja u uspjeh, interesa, percepcije samoefikasnosti, osobina ličnosti i talenata kao ključnih u procesu donošenja odluke o karijeri, a pridavanje takvim faktorima veće značajnosti u odnosu na kontekstualne faktore navodi na pozitivan zaključak ovog istraživanja. Među distalnim kontekstualnim faktorima koji imaju značajan utjecaj u procesu donošenja odluke o karijeri su: roditelji kao partneri u procesu donošenja odluke o karijeri, bliski prijatelji i njihova podrška i ohrabrenje, praćenje uspješnih pojedinaca koji se bave određenim zanimanjem i razgovori sa uspješnim pojedincima, način predavanja nastavnika, njihova predanost poslu i razgovor o budućoj karijeri sa nastavnicima, školski kontekst i unutar njega dobre ocjene i doživljaj uspjeha iz pojedinih predmeta, te želja za izbjegavanjem pojedinih predmeta na fakultetu. Kada je riječ o utjecaju proksimalnih kontekstualnih faktora, studenti naglašavaju značajnost dostupnosti posla i mogućnosti zapošljavanja u struci nakon završetka fakulteta, traženosti zanimanja na tržištu rada, te financijske prihvatljivosti određenog fakulteta.

Ključne riječi: donošenje karijernih odluka, Socijalno-kognitivna teorija karijere (SCCT), individualni faktori, distalni i proksimalni kontekstualni faktori

1. UVOD

Od početka života na zemlji, čovjekova borba je prema poboljšanju. Svi ljudi na svijetu žele biti stabilni i napredovati, a odabir zanimanja je jedna od najvažnijih odluka koje pojedinac donosi u svom životu. U tom pogledu je jako bitno odabrati profesionalnu karijeru koja bi se trebala nastaviti tokom cijelog života. Osobe se razlikuju po tome u kom vremenskom periodu su donijele odluku o svojoj karijeri. Neki pojedinci vrlo rano otkriju svoje profesionalne interese i tačno znaju šta žele biti kada odrastu, dok neki svoj profesionalni identitet ne otkriju ni nakon godina školovanja, pa čak ni nakon profesionalnog iskustva. Pojedini su neodlučni, a određeni, spletom okolnosti moraju promijeniti svoj profesionalni identitet kog su gradili do tada, pa se postavlja pitanje kako se odvija proces razvoja profesionalnog identiteta i razvoja karijere, te kako napraviti pravi odabir profesionalnog puta. Izabrati i donijeti najbolju i najkonstruktivniju odluku je zadatak s kojim se suočavaju mnogi mladi, nakon završetka srednjoškolskog obrazovanja. Karijera se uobičajno definiše kao „niz zanimanja i drugih životnih uloga koje se kombiniraju kako bi izrazile privrženost pojedinca poslu u njegovom ili njenom ukupnom obrascu samorazvoja“ (Super, 1977, str. 295, prema Coertse & Scherpers, 2004). Radi se o razvojnem putu na kome pojedinac nastupa aktivno, pravi izbore, donosi odluke, među kojima su i one koje se odnose na njegovo zanimanje. Donošenje karijerne odluke predstavlja složen proces koji obično zahtijeva odgađanje zadovoljstva, pažljivo određivanje prioriteta i planiranje, te osobne ciljeve (Dik, Sargent & Stager, 2008). Tako, odabir karijere predstavlja jednu od najtežih odluka koju svaki pojedinac mora donijeti. Kako bi donijeli takvu odluku, mladi se upuštaju u proces istraživanja karijere, koja podrazumijeva istraživanje sebe i svijeta rada kako bi se osiguralo bolje razumijevanje svojih obilježja i učenje o potencijalnim karijernim opcijama koje bi mogle odgovarati tim obilježjima. Karijerno istraživanje odgovara na pitanje: „Kakva vrsta posla će mi odgovarati?“, a odgovor na to pitanje obično dolazi iz radnog iskustva namjerno ili nenamjerno, preko roditelja ili medija. Iskustva u istraživanju karijere pružaju priliku da mladi potvrđuju znanja i informacije dobivene kroz iskustva u svjesnosti o karijeri. Eksperimentalna iskustva pomažu mladim ljudima da obrađuju znanja o sebi, svojim sposobnostima i svojim sposobnostima u odnosu na zadatke vezane uz posao. Kako mladi sazrijevaju, istraživanje karijere je značajnije, nego sama svijest o karijeri. Tokom kasnijih osnovnih i srednjih školskih godina, istraživanje karijere ima sve složenije značenje, budući

da se studenti uključuju u strategije kao što su "job shadowing" i mentorstva. Samosvijest i znanje o zanimanjima stečenim kroz strategije istraživanja karijere ojačat će temelje za sužavanje izbora temeljenih na znanju i dobi (Porfeli & Lee, 2012).

Pitanje na koji način osobe donose karijernu odluku je uveliko razmatrano, međutim, u našem kontekstu još uvijek nije jasno koji su to faktori koji doprinose tome da pojedinac odabere određeni karijerni put. Upravo zbog toga, ovo istraživanje ima za cilj da trenutno nepoznato i neistraženo područje učini poznatim i da potakne stručnjake u ovom području na donošenje određenih mjera u cilju pružanja pomoći mladima prilikom donošenja karijernih odluka. S ciljem razumijevanja načina donošenja karijernih odluka konstruisane su mnogobrojne teorije, a njihova svrha jeste da objasne kako ljudi razvijaju određene karakteristike i crte ličnosti, samopercepcije, te kako takav razvoj utječe na donošenje odluke. Također, pored razmatranja osobnih karakteristika, one su usmjerene i na identificiranje i proučavanje kontekstualnih faktora u kojima se pojedinac nalazi i koji na njega utječu, te kako ti faktori međudjeluju sa osobnim karakteristikama, te na taj način utječu na proces donošenja odluka. Odrastanje u određenim kontekstualnim uvjetima ima utjecaj na to za čim će mladi tragati u svom životu, jer su njihove vrijednosti upravo oblikovane u skladu sa okruženjem u kome se nalaze. Odluka o izboru zanimanja je, dakle, pod utjecajem mnogobrojnih faktora kao što su: interesovanja i predispozicije pojedinca, uspjeh tokom školovanja, vrijednosti okruženja, zahtjeva tržišta, itd.

Jedna od teorija koja razmatra načine na koji osobe donose odluke vezane za karijeru jeste Socijalno-kognitivna teorija karijere (Robert W. Lent, Steven D. Brown, Gail Hackett). Socijalno-kognitivna teorija karijere (SCCT) je izvedena iz Socijalno-kognitivne teorije Alberta Bandure i pokazala se kao primjenjiva u mnogim psihosocijalnim oblastima, kao što su obrazovna postignuća, zdravstveno ponašanje, organizacioni menadžment i afektivne reakcije (Brown, 2002). Socijalno-kognitivna teorija karijere je usmjerena na razmatranje načina na koji iskustvo učenja usmjerava karijerno ponašanje; na otkrivanje načina na koji su interesi, sposobnosti i vrijednosti povezani; te otkrivanje specifičnih teorijskih načina na koji osobni i kontekstualni faktori utječu na karijerne ishode (Brown, 2002).

Kako bi objasnila proces donošenja karijernih odluka, SCCT uključuje tri centralne varijable koje su izvedene iz Bandurine Socijalno-kognitivne teorije. To su:

1. Samoefikasnost- podrazumijeva uvjerenja pojedinca o njegovim sposobnostima u određenom domenu; očekivani ishodi se odnose na zamišljanje posljedica određenog

ponašanja, a ciljevi podrazumijevaju namjeru osobe da se angažuje kako bi utjecala na buduće ishode (Wright & Perrone, 2008). Samoefikasnost nije jedinstvena, fiksna, niti dekontekstualizirana osobina, već predstavlja dinamični set samouvjerenja koji su specifični za određenu izvedbu i koji su u složenoj interakciji sa drugim osobama, ponašanjima i okolinskim faktorima (Brown, 2002). Samoefikasnost se odnosi na uvjerenje osoba da su sposobne „organizirati i uložiti određeni napor neophodan za postizanje željene izvedbe“ (Bandura, 1986, prema Brown, 2002). Bandura navodi da niska samoefikasnost vodi ka izbjegavanju određenih ponašanja, dok visoka samoefikasnost vodi ka snažnijem ispoljavanju određenog ponašanja (Betz & Luzzo, 1996), tj. osobe će vjerovatno ustrajati u ponašanju usmjerenom prema cilju za koji imaju visok nivo samoefikasnosti, pod uslovom da očekuju da će vrednovani ishod biti rezultat takvog ponašanja (Dik i sur, 2008).

2. *Očekivanje ishoda*- predstavljaju osobna vjerovanja o posljedicama ili ishodima određenog ponašanja. Očekivanja ishoda uključuju zamišljene posljedice ili izvođenje datog ponašanja (npr. Ako ovo učinim, šta će se desiti?). Također, uključuje nekoliko vrsta vjerovanja o ishodima odgovora, kao što su uvjerenja o ekstrinzičnom potkrepljenju (dobivanje opipljivih nagrada za uspješne izvedbe), samousmjeravajuće posljedice (kao što je ponos i vjera u sebe zbog savladanog izazovnog zadatka) i ishoda koji su posljedica izvedbe određene aktivnosti (udubljenost u sam zadatak). Očekivanje ishoda je također pod utjecajem samoefikasnosti kada su ishodi determinirani kvalitetom izvedbe (Brown, 2002).

3. *Osobni ciljevi*- definiraju se kao odluka da se uključi u određenu aktivnost ili da se utječe na određeni ishod iz budućnosti (Bandura, 1986, prema Brown 2002). Postavljanje osobnih ciljeva ljudima pomaže da organiziraju, usmjeravaju i održe njihovo ponašanje, čak i u dužim intervalima, bez ekstrinzičnih potkrepljenja (Brown, 2002).

Upravo ove tri varijable čine ključne elemente karijernog razvoja (Brown, 2002). Međutim, samoefikasnost predstavlja pojam koji zauzima najveću pažnju istraživača. Prema Banduri, postoje četiri izvora informacija koje utječu na formiranje određene procjene samoefikasnosti, preko kojih se može utjecati na samoefikasnost. To su: dosadašnji učinak, posmatranje tuđeg ponašanja, tj. učenje po modelu, verbalno ubjeđivanje- ohrabivanje ili podrška od drugih, te emocionalno uzbuđenje, odnosno anksioznost u kontaktu sa nekim ponašanjem (Mitrić-Aćimović & Dinić, 2012). Pored navedene tri ključne varijable, SCCT naglašava i druge osobne i kontekstualne varijable koje imaju veliku važnost u donošenju karijernih odluka, kao što su spol, psihičko zdravlje, genetski doprinos, te socioekonomski uvjeti koji su jako složeno povezani sa socijalno-kognitivnim varijablama i sa procesom

razvoja karijere (Brown, 2002). Profesionalno ponašanje, uključujući razvoj karijernih težnji i očekivanja, dešava se unutar kulturalnog konteksta i tako može biti pod utjecajem faktora kao što su spol, etnička pripadnost, seksualna orijentacija, socioekonomski status i tjelesno zdravlje ili tjelesna nesposobnost (Metz, Fouad, Ihle-Helledy, 2009). Upravo razumijevanje takvih varijabli predstavlja ključnu osnovu za razumijevanje cjelokupnog procesa donošenja karijernih odluka. Svi kontekstualni faktori koji bi mogli imati utjecaj u ovom složenom procesu karijernog razvoja mogu se svrstati u dvije podgrupe u zavisnosti od blizine djelovanja. Prvu podgrupu čine distalni kontekstualni utjecaji (npr. prilike za razvoj vještina, iskustvo učenja, kulturalni socijalizacijski procesi, socijalizacijski procesi vezani za spol, dostupnost potencijalnih akademskih-karijernih modela, roditelji, potičići nastavnici, događaji vezani za srednju školu i sl.) koji pomažu oblikovanje socijalnih kognicija i interesa. Upravo prepoznavanje djelovanja distalnih kontekstualnih utjecaja je od velike važnosti za razumijevanje procesa donošenja karijernih odluka. Drugu podgrupu čine proksimalni kontekstualni utjecaji (npr. emocionalna i financijska podrška za odabir određene opcije, dostupnost posla u željenom području, sociokulturalne barijere) koji su uključeni u ključnim trenucima izbora karijere (Brown, 2002).

Osim kontekstualnih faktora koji imaju veliki utjecaj na karijernu odluku mladih, bitno je napomenuti i utjecaj individualnih karakteristika. Izbor karijere i sama karijera treba da bude u skladu sa sposobnostima, interesima i zahtjevima vremena. Dok učenici u srednjoj školi pokušavaju odlučiti o karijeri, suočavaju se sa problemom usklađivanja karijere sa njihovim sposobnostima i školskom izvedbom (Shahzad, Zahra & Ahmed, 2014). Osobe koje prilikom donošenja odluke prikupljaju informacije, procjenjuju alternative i analiziraju posljedice, kao i one koje su sklone tome da poslušaju svoj unutarnji osjećaj, su u mogućnosti da percipiraju da posjeduju kompetencije potrebne za preuzimanje aktivnosti koje su u vezi sa izborom zanimanja i na taj način će donijeti konstruktivnu odluku koja će biti u skladu sa njihovim interesima i sposobnostima (Suvajdžić, 2016). Ljudi biraju radno okruženje i karijeru koji odgovaraju njihovim profesionalnim interesima, a prema Holandovoj teoriji okupacijskog izbora (Person-environment fit theory of occupational choice) zadovoljstvo i izvedba zaposlenika se maksimizira kada je radno okruženje pojedinca skladno njegovim interesima (Hampson & Woods, 2010). Osim interesa, veoma važan koncept u procesu donošenja odluke o karijeri jeste i percepcija samoefikasnosti, koja se odnosi na pojedinčevu percepciju o sebi- ko je on, javno i privatno. Ovaj pojam uključuje mnogo elemenata kao što su izgled, sposobnosti, spol, vrijednosti, pozicija u društvu i sl. Neki elementi su više središnji

za vlastiti osjećaj samoefikasnosti, od drugih (Brown, 2002). Na percepciju samoefikasnosti direktno utječe iskustvo učenja i radno iskustvo, što zauzvrat djeluje na proces donošenja odluka o karijeri. Smatra se da je iskustvo posebno važna komponenta za donošenje karijernih odluka i u mnogim slučajevima jedini način da se interesi i konkretno iskustvo povežu u jednu smislenu cjelinu (Bubany, Krieshok, Black & McKay, 2008). Utvrđeno je da učenici često spominju izravno i posredno izlaganje radnim iskustvima kao ono koje oblikuje njihova očekivanja izbora (Lent, Brown, Talleyrand, McPartland, Davis, Chopra i sur, 2002). Lent i sur. (2002) su došli do zaključka da „relativno prihvaćanje iskustvenih faktora podržava praksu otkrivanja učenika (npr. „job shadowing, stažiranje, realistični prikazi posla) koje im omogućava spoznavanja njihovih interesa, vrijednosti i vještina u odnosu na određena zanimanja i radne zadatke“.

1.1. Distalni kontekstualni utjecaji

Prema Socijalno-kognitivnoj teoriji karijere, distalni kontekstualni utjecaji pomažu oblikovati samoefikasnost, očekivanja ishoda i, posljedično, interese, te prilikom postavljanja ciljeva vezanih za izbor karijere, mogu na mlade utjecati na dva specifična načina. Prvi način jeste da SCCT postavlja da određeni uvjeti mogu izravno utjecati na izbore koje ljudi prave. U nekim kulturama, osobe mogu svoju odluku o karijeri prilagoditi željama značajnih članova porodice, čak i u onom smjeru koji osobi koja donosi tu odluku nije privlačan ni u kom smislu. Također, u procesu donošenja odluke o karijeri mladi mogu naići na podršku ili na prepreke na putevima koje su odabrali (Brown & Lent, 2005). Pored utjecaja značajnih članova porodice, karijernu odluku uveliko usmjerava i društvo u kome se osoba nalazi. Istraživanje koje su proveli Lent i sur. (2002), te Philips i sur. (2001) pruža dokaz za to da donositelji odluka takav društveni utjecaj percipiraju pozitivno i korisno, te zbog toga često i traže pomoć drugih. Također, donositelji odluka obično percipiraju poticajni društveni utjecaj kao jedan od najistaknutijih elemenata u njihovom modelu donošenja odluka (Philips, Christopher-Sisik & Gravino, 2001).

Drugi način djelovanja jeste da kontekstualne varijable mogu utjecati na sposobnost ili spremnost osoba da svoje interese prevedu u ciljeve, a svoje ciljeve u akcije. Prema SCCT, karijerni interesi imaju veću vjerovatnoću da postanu ciljevi, a ciljevi se najčešće prevode u akcije kada osobe doživljavaju snažnu podršku i slabe prepreke na njihove preferirane izbore

karijere. Nasuprot tome, nepodržavajući ili neprijateljski uvjeti mogu ometati proces pretvaranja interesa u ciljeve i ciljeva u akciju (Brown & Lent, 2005). Zbog toga, jako je bitno razmotriti kakav utjecaj imaju kontekstualni faktori u kojima se pojedinac nalazi i u skladu s kojima donosi odluke o karijeri, te na koji način takvi faktori usmjeravaju odluku pojedinca.

1.1.1. Roditelji

Roditelji su najznačajnije osobe u životu djeteta, koji su djetetu na raspolaganju u svakom trenutku njegovog odrastanja, te usmjeravaju mlade u mnogim izborima koje prave, pa tako i onim izborima koji su vezani za karijeru. Djeca prvi put upoznaju svijet rada posmatrajući svoje roditelje i druge odrasle osobe koje im služe kao modeli. Oni uče o karijerama preko svojih ranih porodičnih odnosa, a afektivna vezanost u djetinjstvu utječe na obrasce afektivne vezanosti osobe u odrasloj dobi, što ima implikacije i na karijerni razvoj (Wright & Perrone, 2008). Roditeljska podrška je definirana kao pomoć pružatelja primarne zdravstvene zaštite pojedincu u obliku verbalnog poticanja, instrumentalne pomoći, modeliranja karijere i emocionalne podrške. Podrška roditelja, također, olakšava dječiji angažman u iskustvima učenja povezanim sa karijerom, koji tada oblikuju samopouzdanje (Turner & Lapan, 2002). Nadalje, podrška i poticanje roditelja imaju značajne implikacije na akademsku učinkovitost njihove djece (Cutrone, Cole, Colangelo, Assouline & Russel, 1994), te nastojanja i postizanja akademskih, strukovnih i karijernih ishoda (Kenny, Blustein, Chaves, Grossman & Gallagher, 2003). Teorija koja osvjetljava takvu vrstu utjecaja jeste Teorija kognitivne evaluacije (CET). Prema toj teoriji kontekstualni faktor kao što je roditeljska podrška može potaknuti ili omesti intrinzičnu motivaciju, ovisno o opsegu u kome su podržane primarne potrebe djeteta za autonomijom i kompetentnošću (Garcia, Restubog, Toledono, Tolentino & Rafferty, 2012). Tako, ona djeca koja su usmjerena ka visokom uspjehu percipiraju roditeljsko ponašanje kao podršku samo u mjeri u kojoj takvo ponašanje promovira autonomiju i kompetentnost. Prema tome, roditeljska podrška će biti percipirana kao korisna ukoliko povećava osjećaj sposobnosti i kompetentnosti kod djeteta i pruža mu priliku za ostvarenje slobode, volje i odgovornosti (Garcia i sur, 2012). Roditelji svoje ponašanje često percipiraju kao pozitivno i poticajno, bez obzira kako ono izgleda u očima djece koja donose odluku, pa njihova percepcija poticajnog ponašanja ne mora nužno uzeti u obzir potrebe djece za autonomijom i kompetentnošću. Prema CET, negativni efekti se mogu

pojavit će kada okolina ne uspije riješiti potrebu za kompetentnošću i autonomijom. Istraživanja ukazuju na to da djeca mogu percipirati roditeljsko ponašanje kao kontrolirajuće, a ne kao ono koje će im olakšati donošenje najbolje odluke (Deci & Ryan, 2002, prema Garcia i sur., 2012). Pored toga, roditelji mogu djeci nametati svoje želje i težnje, čime ometaju njihove interese i karijerne izbore, a pokušavaju ispuniti svoje neostvarene snove (Schultheiss, Kress, Manzi & Glossock, 2001). Takvo ponašanje roditelja stvara pritisak kod djece da moraju ispuniti očekivanja svojih roditelja, što je dobar prediktor broja problema koji se javljaju tokom donošenja odluke o karijeri (Larson & Wilson, 1998). Ono što je jako bitno kako bi roditelji olakšali djetetu donošenje odluke o karijeri i u tome bili sjajni partneri, jeste da identificiraju potencijal svoje djece i potiču ih da nastave sa interesnim područjima, a prilikom toga da ne prave spolne razlike među svojom djecom, već ih usmjeravaju ka onome što oni žele i za što pokazuju interesovanje, ljubav i kompetentnost (Matope & Makotose, 2007).

1.1.2. Prijatelji i značajni drugi

Prijatelji, vršnjaci i značajne druge osobe mogu uveliko usmjeriti karijernu odluku pojedinca. Giddens (2009) tvrdi da socijalizacija među kolegama često igra veoma važnu ulogu u jačanju i daljem oblikovanju karijernog identiteta kroz školsku karijeru djeteta. Zbog toga je nemoguće isključiti pritisak vršnjaka kao faktora koji igra veliku ulogu prilikom odabira karijere, a takav utjecaj je posebno značajan kod djevojaka i njihovog odabira karijere. Vršnjaci imaju generalno negativan utjecaj na djevojke i odabir tehničkih zanimanja i imaju najznačajniji utjecaj u oblikovanju rodnog i profesionalnog identiteta osobe (Matope & Makotose, 2007). Također, referentna grupa u kojoj se mladi nalaze će utjecati na odabir karijere, jer istraživanja pokazuju da mladi često biraju zanimanje koje je u skladu sa njihovom referentnom grupom. Tako, osoba koja dolazi iz niže klase će u većini slučajeva birati zanimanja iz takve klase i usvojiti će njihove standarde uspjeha, dok će osoba koja dolazi iz srednje klase biti orjentirana ka zanimanjima specifičnim za tu klasu i usvojiti će njihove standarde uspjeha (Gottfredson, 1981). Mnogi studenti izvještavaju da pri odabiru karijere razgovaraju sa osobama koje su već odabrale određeno zanimanje, te od njih prikupljaju informacije na osnovu kojih donose konačnu odluku. Takve osobe obično navode kako im je takva vrsta pomoći jako korisna i oslanjaju se na asistenciju drugih u donošenju karijerne odluke (Bubany i sur., 2008).

1.1.3. Nastavnici i profesori

Nastavnici mogu na različite načine utjecati na izbor karijere učenika koji se nalaze u ključnom periodu donošenja odluke o karijeri. Svojim specifičnim osobinama usmjeravaju učenike, a one osobine i karakteristike koje učenici navode kao ključne u tom procesu odabira studija jesu: osjećaj povezanosti sa učenicima, znanje, relevantnost, ljubav koju osjećaju prema svom poslu, visoka očekivanja od svojih učenika, sposobnost objašnjavanja, sposobnost prepoznavanja učenikovih interesa, te prilagođavanje učenja i nastavnog procesa takvim interesima. Nastavnici sa takvim karakteristikama koji prepoznaju interese svojih učenika, na razne pedagoške načine potiču učenike da ispoljavaju i istražuju svoje interese i da biraju karijeru koja će biti najviše u skladu s njima (Watters, 2010). To podrazumijeva povezivanje pedagoške prakse sa interesima učenika, dobro poznavanje sadržaja, iskustveno učenje, postavljanje visokih očekivanja od učenika, dobro objašnjenje složenih ideja, te kvalitetno vođenje učenika (Watters, 2010). Nastavnik koji koristi kvalitetne pedagoške metode i onaj koji je karizmatičan može poslužiti kao model, koji će pomoći učenicima da prepoznaju ono u čemu će uživati i u čemu će moći ostvariti svoj maksimalni potencijal (Brooks, 2001). Ono što posebno impresionira učenike jesu nastavnici koji su poznavali svoj predmet i koji su mogli zainteresovati učenike zanimljivim aplikacijama i velikim idejama. Neki učenici izvještavaju o tome da su njihov interes za znanost potakli isključivo nastavnici sa svojim specifičnim karakteristikama (Blickenstaff, 2005). Kada je u pitanju utjecaj dobrih nastavnika na muškarce, pokazuje se da takvi nastavnici imaju pozitivan utjecaj što se tiče stava muškaraca prema školi, tako što potiču slušanje, poštovanje i fleksibilnost. Za djevojke, karizmatičan i simpatičan nastavnik može utjecati tako da ih navede na suočavanje sa ograničenjima kada su u pitanju izbori karijere vezani za znanost (Slade & Trent, 2000). Međutim, pored toga što nastavnici mogu utjecati na učenike u pozitivnom smislu, često se dešava da nastavnici svojim, ne tako pozitivnim osobinama i karakteristikama, te lošim pedagoškim metodama poučavanja, usmjere odluku pojedinaca. Takvi nastavnici mogu stvoriti odbojnost kod svojih učenika za predmete koji su s njima povezani ili nerijetko se dešava da nastavnici prenose određene specifične stavove učenicima, te tako preusmjere njihovu odluku u nekom drugom smjeru, različitom od onog prethodno željenog. Tako, nastavnici, npr. umjesto da potiču učenice i da ih uvjere da mogu biti jako uspješne u tehničkim zanimanjima, obeshrabruju ih i usmjeravaju u nekom drugom smjeru (Matope & Makotose, 2007).

1.1.4. Događaji povezani sa srednjom školom

Prvobitna asocijacija učenika na događaje povezane sa srednjom školom jesu njihove ocjene, prilikom čega oni svijest o vlastitim sposobnostima procjenjuju u odnosu na ocjene koje dobivaju u školi. Pa tako, oni koji u srednjoj školi dobivaju bolje ocjene sebe smatraju sposobnijim i pametnijim, a takvim ih percipiraju i njihovi roditelji i poznanici. U skladu s takvim ocjenama, dešava se da u onim predmetima u kojima postižu jako dobre rezultate i za to dobivaju odlične ocjene smatraju da su sposobniji, pa biraju zanimanja koja su vezana za te predmete, i obratno. Ocjene predstavljaju čestu javnu povratnu informaciju o nečijim sposobnostima na koje su pojedinci i njihova okolina posebno osjetljivi (Gottfredson, 1981), iako nerijetko nisu adekvatno mjerilo znanja. Tako, obrazovanje učenika utječe na izbor karijere, jer je, u mnogim slučajevima, karijerni izbor zasnovan na kriterijima vezanim za prethodne ocjene (Shahzad i sur, 2014). Pozitivne ocjene tokom srednje škole mogu usmjeriti učenika na odabir istih ili sličnih zanimanja, ali je također moguć i specifičan utjecaj negativnih ocjena koje mogu stvoriti odbojnost prema određenim predmetima i s njima povezanim zanimanjima. Niska samoefikasnost i neuspjeh u određenim predmetima i područjima može dovesti do izbjegavanja tog područja, radnog mjesta ili karijere vezane za to područje (Betz & Luzzo, 1996). Zbog toga se često dešava da učenici prilikom odabira karijere razmišljaju o opcijama koje imaju na raspolaganju i procjenjuju u kojoj mjeri su u određenim područjima zastupljene aktivnosti i predmeti vezani za ono u čemu percipiraju da nisu naročito uspješni i prema čemu su stvorili odbojnost. U takvim slučajevima, programi školskog savjetovanja bi mogli osmisliti nastavne planove i programe koji pomažu učenicima da uspostave vezu između školskih predmeta i različitih vrsta zanimanja, kako bi pokazali kako će se njihovo učenje primjenjivati na budućnost i kako se akademske prednosti i slabosti usklađuju sa potrebama posla (Porfeli & Lee, 2012).

Osim ocjena, ono što je povezano sa srednjom školom i načinom na koji ona može usmjeriti odabir karijere jeste i vrsta srednje škole koju su učenici pohađali. Učenici koji pohađaju opće srednje obrazovanje su u prednosti u odnosu na one koji pohađaju strukovnu školu (škola koja svojim specifičnim nastavnim programom osposobljava učenike za specifična zanimanja), zbog toga što oni imaju više prilika za profesionalni razvoj, te su više zainteresovani i samopouzđani kada je u pitanju njihova karijera (Negru-Subtirica, Pop & Crocetti, 2015). Pozitivna strana pohađanja strukovne škole je u tome što takvi učenici imaju snažnije profesionalno opredjeljenje u odnosu na teorijske škole. Učenici iz općeg

srednjoškolskog obrazovanja dublje istražuju karijerne puteve, više se identificiraju sa svojim karijernim izborima, dok učenici iz strukovnih škola pokazuju više nivoe karijerne fleksibilnosti i sumnje u sebe (Negru-Subtirica i sur, 2015).

1.1.5. Spol

U većini kultura postoji uvjerenje da su određena zanimanja i fakulteti povezani s njima namijenjeni više ženama ili više muškarcima, da muškarci treba da biraju zanimanja kojima će moći osigurati prihode svojoj porodici i slično, pa takva uvjerenja uveliko mogu usmjeravati odluke mladih kada je u pitanju izbor karijere. Istraživanja pokazuju da muškarci, upravo vođeni takvom idejom da trebaju osigurati prihode, biraju zanimanja koja će im to i omogućiti, dok, za razliku od njih, žene nisu u tolikoj mjeri pod takvim pritiskom, te manje razmišljaju o ekonomskim prihodima. Muškarci više razmišljaju o tome koja će im karijera omogućiti visoka primanja, a žene više razmišljaju o radnim uslovima i pomaganju drugima (Hampson & Woods, 2010). Kada je riječ o spolu i odabiru karijere, veoma je bitno spomenuti i modele uloga koji igraju važnu ulogu u tom odabiru, posebno u odabiru tehničke karijere. Osoba će koristiti kao modela onoga ko je posebno inspirativan i poticajan za nju. Najbliži primjeri koji se mogu slijediti jesu modeli uloga u porodici i nastavnici. Nastavnici mogu prepoznati sposobnosti svojih učenika, te ih potaknuti na poduzimanje određenih aktivnosti specifičnih za njihove sposobnosti i sudjelovanje u konkretnom radnom iskustvu, ne uzimajući u obzir spol svojih učenika, tako da nastavnik igra veoma važnu ulogu i predstavlja neku vrstu uzora u studentskoj karijeri. Kada je u pitanju roditelj kao model uloga, ako je majka odabrala karijeru u tehničkom području, njena kćerka će odrastati tako da ne prihvata spolne stereotipe vezane za to da žene ne mogu biti uključene u tehnička zanimanja, te djevojke iz takvog okruženja će imati veću vjerovatnoću da i same odaberu neko tehničko zanimanje, nego one djevojke koje nisu odrastale u takvoj okolini (Mohd, Mohd-Salleh, Mustapha, 2010). Ono što je jako bitno učiniti kako bi se na što je moguće manju razinu doveo utjecaj spola na odabir karijere jeste osigurati da proizvođači obrazovnih medija izbjegavaju spolne stereotipe u medijima, čime se ne bi obeshrabrile potencijalne studentice inženjerstva da odaberu takvu karijeru. Žene bi, u obrazovnim medijima, trebale biti prikazane kao one koje obavljaju inženjerske poslove, te su jednako uspješne u tome kao i muškarci (Matope & Makotose, 2007).

1.2. Proksimalni kontekstualni utjecaji

Proksimalni kontekstualni utjecaji uključuju utjecaj na okolinu koji dolazi u igru tokom aktivnih faza odabira. Primjeri takvog utjecaja uključuju emocionalnu ili financijsku podršku za određenu opciju, dostupnost posla u željenom području pojedinca i sociokulturalne prepreke (Brown & Lent, 2005). Istraživanja pokazuju da faktor kao što je društvena klasa (Blustein, Chaves, Diemer, Gallagher, Marshall, Sirin i sur, 2002) može igrati veoma važnu ulogu u percepcijama osoba vezanim za karijeru. Taj podatak ne iznenađuje jer se profesionalno ponašanje, uključujući razvoj karijere i očekivanja, događa unutar kulturnog konteksta i upravo zbog toga utjecaj mogu imati i faktori kao što je spol, rasa/etnička pripadnost, seksualna orijentacija, socioekonomski status (Metz i sur, 2009).

1.2.1. Financijska i emocionalna podrška

Osobe prilikom donošenja odluke o karijeri vrlo često razmišljaju o financijskim faktorima i procjenjuju koliko će oni biti u skladu sa njihovim odabirom. Nerijetko, financijska situacija u kojoj se mladi nalaze im omogućava određene izbore, ali im ipak, ograničava mogućnosti. Za razliku od onih srednjoškolaca koji su vrlo lošeg materijalnog statusa i znaju da imaju malo ili nimalno mogućnosti, kao i onih koji znaju da im je sve što žele dostupno, srednjoškolci prosječnog materijalnog statusa svoje želje često moraju prilagoditi mogućnostima i tako odaberu ono što im je dostupno, a ne ono što žele. Ukoliko se već nađu u situaciji da moraju da se odreknu svojih stvarnih želja, veoma je moguće da će odugovlačiti i izbjegavati izbor među dostupnim alternativama (Suvajdžić, 2016). Upravo zbog toga je veoma bitna financijska podrška koju mladi dobivaju od strane svojih roditelja, kako bi mogli odabrati onu opciju koja će u najvećoj mjeri biti u skladu sa onim što oni žele. Nedostatak takve podrške dovodi do financijske zabrinutosti kod mladih koju oni navode kao najčešću prepreku u odabiru karijere (Lent i sur, 2002). Prilikom donošenja karijerne odluke pored financijske podrške, jako je važna emocionalna podrška koju mladi dobivaju od roditelja i drugih značajnih pojedinaca. Najviše neopredijeljenih srednjoškolaca pomoć i podršku traže od drugih ljudi, što može biti jako korisno ukoliko takvu pomoć traže od onih koji im zaista mogu olakšati taj proces (Suvajdžić, 2016).

1.2.2. Dostupnost posla

Dostupnost se odnosi na prepreke ili mogućnosti u društvenom ili ekonomskom okruženju koje utječu na prilike za ulazak u određena zanimanja. Najpoželjnija zanimanja osobe nisu nužno i realna ili dostupna. Na pojedinačevom putu provođenja želja mogu se nalaziti mnogobrojne prepreke, te osobe, između ostalog, moraju procijeniti i dostupnost i pristupačnost zanimanja prilikom odabira stručnih alternativa (Brown, 2002). Prosudbe o pristupačnosti mogu se temeljiti na mnogim faktorima: dostupnosti posla u određenom zemljopisnom području, percepciji diskriminacije ili favoriziranja, jednostavnosti dobivanja obuke za posao ili nedostatku znanja o ulasku u posao. Mladi će prilikom donošenja odluke o karijeri pokušati uravnotežiti svoje sklonosti prema različitim zanimanjima s njihovom percepcijom pristupačnosti tih poslova i pokušat će izabrati najbolju opciju (Gottfredson, 1981). Također, odluke o karijeri se temelje i na informacijama o sebi i svijetu rada, te je potrebno proučiti aspekte i očekivanja karijere uzimajući u obzir stvarnost tržišta rada (Metz i sur, 2009). Informacije o tome šta je dostupno u određenoj zajednici i kakve su mogućnosti zaposlenja u istoj, mogu potaknuti adolescente da se osjećaju više ugodno u istraživanju takvih prilika u školskom okruženju, što povećava vjerovatnoću da će donijeti dobru odluku i dati veću prednost jednoj mogućnosti, nasuprot drugim mogućnostima (Porfeli & Lee, 2012). Vrste industrija koje su prisutne u određenim zajednicama se uveliko razlikuju, a prisutnost pojedinih industrija i njihov raspon utječe na zanimanja u kojima se muškarci i žene mogu zaposliti. I vjerovatnoća zapošljavanja i postignuta razina zarade djelomično su određene lokalnim stopama nezaposlenosti, lokalnim razinama plaća i veličinom i rasnim sastavom unutar središnjih gradova. Takvi uvjeti podsjećaju da mogućnosti za "odabir" karijere mogu varirati, od ekstremno ograničenih do u potpunosti otvorenih. Mnoga se ruralna područja suočavaju s rastom nezaposlenosti i iseljavanjem mladih ljudi. Dodatno, ruralna područja nude manje raznolika tržišta rada, a mogućnosti za smisleno zapošljavanje mogu biti ograničene. S većom zemljopisnom izolacijom, mladi iz ruralnih područja mogu imati manje pristupa informacijama o visokom obrazovanju i kvalifikacijama potrebnim za različita zanimanja. Većina mladih ljudi u ruralnim područjima nema lokalni pristup visokoškolskoj ustanovi, te se suočava sa donošenjem odluke o napuštanju doma i preseljenju u veći grad radi studiranja (Brown, 2002).

1.2.3. Sociokulturalne barijere

Swanson & Woitke (1997) identificiraju barijere kao "događaje ili uvjete, bilo unutar osobe ili u njenom okruženju, koje otežavaju napredovanje karijere". Kultura i društvo u kome pojedinac odrasta igra veoma važnu ulogu u postavljanju utjecaja socijalizacije. Socijalne norme i povezana očekivanja vezana npr. za prikladnost radnih mjesta za muškarce i žene, utječe na razvoj profesionalnih interesa, jer djeca i adolescenti reaguju na stavove, vrijednosti i uvjerenja ljudi koja upravljaju njihovim razvojem i društvenim odgojem (Hampson & Woods, 2010). Zbog toga je, prilikom razmatranja načina donošenja odluka o karijeri, veoma bitno uzeti u obzir i kontekst u kome se mladi nalaze, a koji uveliko može determinirati njihovu odluku. Ako su izbori koji su dostupni pojedincima ograničeni sociokulturalnim faktorima koje pojedinac ne može kontrolisati bez obzira na to koliko je profesionalno „zreo“, onda je potrebno mijenjati tržište rada, kako bi se ono pokušalo prilagoditi potrebama pojedinca (Gottfredson & Becker, 1981).

1.2.4. Neočekivani događaji

Često se u životu dese neočekivani i nepredvidivi događaji koji mogu usmjeriti karijernu odluku (Magnuson & Starr, 2000). Pored takvih događaja mladi svoju odluku mogu prepustiti sudbini ili nekim nadnaravnim silama koje će im olakšati u tom procesu (Dik i sur, 2008). To može objasniti Teorija slučajnosti (Mitchell, Levin & Krumboltz, 1999) koja se temelji na pojmu da su karijere nepredvive i da prilika igra veoma važnu ulogu u razvoju karijere. Unutar ove teorije, planirani model predlaže da donositelji odluka priznaju da se neplanirani događaji obično pojavljuju i da mogu utjecati na njihovu odluku (Bubany i sur, 2008).

2. CILJ I HIPOTEZA ISTRAŽIVANJA

2.1. Cilj istraživanja

Opći cilj istraživanja jeste ispitati i opisati faktore koji doprinose donošenju odluke vezane za karijeru kod studenata.

2.2. Hipoteza istraživanja

Očekuje se da će studenti identificirati i opisati individualne i kontekstualne faktore u skladu sa teorijom i prethodnim istraživanjima, te opisati njihov značaj u kontekstu odabira zanimanja u Bosni i Hercegovini.

3. METODOLOGIJA

U sljedećem dijelu rada slijedi opis nacrtu istraživanja, učesnika istraživanja, korištenog instrumentarija, te pregled samog postupka istraživanja.

3.1. Nacrt istraživanja

Mješoviti istraživački nacrt. Razvojem, unapređenjem i sve češćom primjenom kombinacije kvantitativnih i kvalitativnih istraživačkih pristupa, mješoviti istraživački nacrt je stekao veliku popularnost. Razlog takve popularnosti ima svoju osnovu u činjenici da se metodologija istraživanja nastavlja razvijati, a mješovite metode predstavljaju još jedan korak naprijed, upravo zbog toga što koriste snage i kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja. Kombinirana upotreba kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja omogućava prošireno razumijevanje problema istraživanja (Creswell, 2009). Kvantitativni pristup se temelji na primjeni metoda koje će omogućiti kvantificiranje pojava, tj. njihovo broičano iskazivanje i eventualno generaliziranje zaključaka o mogućoj uzročnosti na cjelokupnu populaciju.

Kvantitativni pristup se pokazuje kao dobar za testiranje teorija, odnosa, identificiranje određenih obrazaca podataka, te utvrđivanje uzročno-posljedičnih odnosa između opaženih pojava. Njegovi se nedostaci odnose na nemogućnost obuhvatanja konteksta u razumijevanju neke pojave, kao i nemogućnost dovoljno dubokog obuhvatanja svega što je potrebno za potpuno razumijevanje socijalne interakcije (Mejovšek, 2013, prema Marković, 2018). Nasuprot tome, kvalitativni pristup je induktivan i pruža mogućnost ispitivanje postojećih ideja, ali i razvijanje novih teorija, otvarajući prostor za perspektivu sudionika u istraživanju. Međutim, vjerodostojnost i dosljednost podataka, te pitanje objektivnosti zaključaka i generalizacije dobivenih rezultata su osnovni problemi u kvalitativnim istraživanjima (Mejovšek, 2013, prema Marković, 2018).

Empirijsko istraživanje u ovom radu je započeto provedbom fokus grupnih diskusija koje su omogućile prikupljanje kvalitativnih podataka. Na osnovu transkribiranih i analiziranih kvalitativnih podataka konstruisan je upitnik pomoću koga su prikupljeni kvantitativni podaci.

3.2. Učesnici

Učesnici u kvalitativnom dijelu istraživanja (fokus grupnim diskusijama), koji su izrazili zainteresovanost i dali svoj doprinos ovom istraživačkom radu su bili studenti Univerziteta u Sarajevu, ukupno njih 40, od čega je njih 20 bilo muškog spola (50%) i 20 ženskog spola (50%), u dobi od 20 do 26 godina. Korišten je prigodni uzorak, a studenti su dolazili iz šest organizacionih jedinica Univerziteta u Sarajevu. U Tabeli 1. je prikazana struktura uzorka učesnika prema nazivu fakulteta koji studiraju i organizacionoj jedinici kojoj taj fakultet pripada.

Tabela 1. Struktura učesnika fokus grupnih diskusija prema nazivu fakulteta i organizacionoj jedinici kojoj pripada fakultet

Grupacija	Fakultet	Frekvencija	Procenat
Grupacija društvenih nauka	Ekonomski fakultet	2	5
	Fakultet političkih nauka	3	7,5
	FKKSS ¹	1	2,5
	Fakultet za upravu	1	2,5
	Pravni fakultet	1	2,5
Grupacija humanističkih nauka	Fakultet islamskih nauka	1	2,5
	Filozofski fakultet	6	15
	Pedagoški fakultet	1	2,5
Grupacija medicinskih nauka	Fakultet zdravstvenih studija	1	2,5
	Farmaceutski fakultet	2	5
	Medicinski fakultet	1	2,5
	Stomatološki fakultet sa klinikama	1	2,5
	Veterinarski fakultet	2	5
Grupacija prirodno-matematičkih i biotehničkih nauka	Poljoprivredno-prehrambeni fakultet	2	5
	Prirodno-matematički fakultet	4	10
Grupacija tehničkih nauka	Arhitektonski fakultet	4	10
	Elektrotehnički fakultet	1	2,5
Grupacija umjetnosti	Akademija scenskih umjetnosti	3	7,5
	Akademija likovnih umjetnosti	3	7,5
Ukupno		40	100

U drugom, kvantitativnom, dijelu istraživanja sudjelovalo je ukupno 340 studenata koji su dolazili sa nekoliko univerziteta u Bosni i Hercegovini, većim dijelom sa Univerziteta u Sarajevu, ali i sa Univerziteta „Džemal Bijedić“ Mostar, Univerziteta u Travniku, Internacionalnog Burch univerziteta, Internacionalnog univerziteta u Sarajevu, Univerziteta u Bihaću, Tuzli i Zenici, te sa privatnog sveučilišta Sarajevska škole za nauku i tehnologiju. Od ukupnog broja učesnika, njih 87 je bilo muškog spola (25,6%), te 253 ženskog spola (74,4%). Dobni raspon se kreće između 18 i 37 godina, a prosječna izračunata dob je 22,23 godine. U Tabeli 2. je prikazana struktura učesnika istraživanja prema grupaciji kojoj pripada njihov fakultet.

¹ Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Tabela 2. Struktura učesnika istraživanja prema grupaciji kojoj pripada njihov fakultet

Grupacija	Frekvencija	Procenat
Grupacija društvenih nauka	78	22,9
Grupacija humanističkih nauka	71	20,9
Grupacija medicinskih nauka	81	23,8
Grupacija prirodno-matematičkih i biotehničkih nauka	52	15,3
Grupacija tehničkih nauka	43	12,6
Grupacija umjetnosti	15	4,4
Ukupno	340	100

3.3. Mjerni instrumenti

Ulazni upitnik. Ulazni upitnik je konstruisan za potrebe kvalitativnog dijela istraživanja i sadržavao je pitanja vezana za spol, dob, informacije o prethodno završenoj srednjoj školi, naziv fakulteta koji osoba studira, da li osoba studira u svom rodnom gradu ili ne i koliko je generalno zadovoljna svojim odabirom studija.

Protokol za fokus grupne diskusije je također konstruisan za potrebe kvalitativnog dijela istraživanja. Njegova primarna svrha jeste osiguravanje kvalitetnog provođenja fokus grupnih diskusija, a pridržavanje redoslijeda protokola omogućava zadobivanje svih relevantnih informacija. Protokol konstruisan za potrebe ovog istraživanja sadržavao je nekoliko kategorija i to: uvodni dio u kome je ukratko opisana svrha istraživanja, način provođenja diskusije i njena pravila, zatim pitanja vezana za individualne varijable, za porodicu i način na koji ona je vršila utjecaj na učesnike, pitanja o ponašanju i utjecaju vršnjaka prilikom donošenja odluke o karijeri, pitanja vezana za školu i školski kontekst, pitanja o neočekivanim događajima koji su na određeni način preusmjerili odluku pojedinaca, pitanja vezana za kulturu i njen utjecaj na donošenje odluke o karijeri, te pitanja vezana za percepciju kvalitete odluke i ustrajnost u odluci.

Odrednice karijernog odlučivanja kod studenata je naziv drugog upitnika, konstruisanog na osnovu rezultata dobivenih u kvalitativnom dijelu istraživanja, a koji je korišten prilikom prikupljanja kvantitativnih podataka. Upitnik je sadržavao nekoliko kategorija pitanja kojima su ispitivani faktori za koje su učesnici fokus grupa navodili da su utjecali na njih prilikom donošenja odluke o karijeri. Prvi dio je bio sociodemografski upitnik

(univerzitet na kom studiraju, fakultet, godina studija i status studiranja, broj obnovljenih godina, dob, spol, država rođenja, da li je njihov odabir studija bio prvi odabir, te prosjek ocjena). Drugi dio upitnika sadržavao je pitanja vezana za porodicu i to: mjesto stanovanja, nivo obrazovanja majke i oca, radni status majke i oca, ekonomski status porodice, te zanimanje majke i oca. Treći dio upitnika se odnosio na pitanja vezana za volontersko iskustvo, radni angažman, te prisustvovanje konferencijama i pohađanje edukacija vezanih za struku. U četvrtom dijelu upitnika nalazila su se pitanja vezana za karijerni identitet, tj. trenutak donošenja odluke, doživljavanje profesije kao dijela identiteta, te način predstavljanja. Peti dio upitnika se odnosio na ulogu roditelja prilikom donošenja odluke, te je sadržavao pitanja o roditeljima kao partnerima u tom procesu, roditeljima kao donosiocima odluke i roditeljima kao onim koji su bili neuključeni u proces donošenja odluke. Također, tu su bila pitanja vezana za roditeljske motive zbog kojih su usmjeravali djecu ka određenoj karijeri. Procjenjivan je i utjecaj šire porodice na karijerni odabir. Naredni dio se odnosio na utjecaj prijatelja i značajnih drugih, zatim utjecaj srednjoškolskih nastavnika (dobih i loših), te dio vezan za srednju školu, pri čemu su ispitanici procjenjivali način na koji su njihove ocjene determinirale odabir ili doživljaj uspjeha/neuspjeha na pojedinim predmetima. Nakon toga je slijedio set pitanja za procjenu utjecaja spola, individualnih karakteristika (percepcija sposobnosti, talenti, interesi, osobine ličnosti, uvjerenje u uspjeh), motivacije za upis određenog studija (ekstrinzična i ekstrinzična motivacija), te pitanje o percepciji samoeфикаsnosti. Te posljednji set pitanja se odnosio na sociokulturalne barijere, neočekivane događaje, procjenu zadovoljstva odabirom, te percepciju sebe u budućnosti vezano za mjesto stanovanja i posao.

3.4. Procedura

Prva faza u postupku istraživanja podrazumijevala je organizaciju i realizaciju fokus grupa. Primarni cilj fokus grupa je bio prikupljanje kvalitativnih podataka koji su korišteni u svrhu razvijanja instrumenta za mjerenje odrednica karijernog odlučivanja kod studenata. Primjena fokus grupa je imala značajan doprinos prilikom spoznaje i razumijevanja stavova studenata, njihovog načina donošenja odluke o karijeri, te faktora i motiva koji su bili u vezi sa temama analiziranim prilikom diskusije. Kao i u svakoj fokus grupnoj diskusiji moderator je imao zadatak da svakog učesnika potakne na iznošenje vlastitih iskustava i mišljenja

vezanih za temu, a diskusija je vođena na temelju prethodno pripremljenog protokola fokus grupa i pitanja kojima su učesnici poticani na slobodno iznošenje vlastitih iskustava, stavova i osjećanja. Kako bi se potaklo učesnike na učešće u fokus grupnim diskusijama kreirana je pozivnica (Prilog), te je ista prosljeđena studentskim asocijacijama Univerziteta u Sarajevu sa molbom da istu podijele na stranice fakulteta. Također, pozivnica je individualno slata studentima koji su birani nasumičnim odabirom, te su prilikom toga mogli odlučiti da li će prihvatiti učešće ili ne. U konačnici, učešće je prihvatilo četrdeset studenata (N=40). Realizirano je ukupno 6 fokus grupa, iz 6 različitih grupacija, prosječnog trajanja od 1 sat i 30 minuta, te je za dva učesnika, od ukupnog broja učesnika, po slučajnom odabiru, osigurana novčana nagrada u vrijednosti od po 50 KM. U skladu sa unaprijed pripremljenim protokolom fokus grupne diskusije, diskusije su vođene od strane moderatora (mentorica ili voditeljica istraživanja). Kako bi diskusije bile uspješno realizirane, te kako bi se osigurali audio zapisi svake diskusije bio je prisutan i asistent moderatora. Po završetku diskusija, formirani su transkripti audio zapisa, te na osnovu njih je kontruisan online upitnik. Online upitnik je konstuisan s primarnim ciljem dolaska do što većeg broja ispitanika, a u konačnici na upitnik se odazvalo ukupno 340 studenata.

4. REZULTATI

4.1. Rezultati kvalitativne analize podataka

U prvom dijelu istraživanja podaci su prikupljeni pomoću fokus grupne metode. Fokus grupa predstavlja kvalitativnu metodu koja u osnovi obuhvata pitanja o rekonstrukciji subjektivnih svakodnevnih iskustava i generiranja hipoteza o do sada nedovoljno istraženim ili kompleksnim činjenicama (Tausch & Menold, 2015, prema Begagić & Rizvanović, 2018). Ona uključuje diferencirane stavove, mišljenja, osjećanja i djelovanja sudionika istraživanja, te nudi osnovu za razumijevanje svakodnevnih smislenih struktura unutar grupnih interakcija s jedne strane, dok s druge strane može da bude i podsticaj za unutarnje procese refleksije u pogledu na određeni fenomen (Begagić & Rizvanović, 2018). U narednom dijelu će biti opisani rezultati dobiveni pomoću fokus grupa, koji su analizirani na način da su prvo odgovori na pojedina pitanja sistematizirani, zatim je utvrđeno slaganje i neslaganje učesnika oko pojedinih pitanja i faktora vezanih za proces donošenja karijernih odluka, te općenito

mišljenje učesnika o pojedinim aspektima karijernog odlučivanja i temama koje su korisne za razumijevanje procesa donošenja karijernih odluka.

4.2. Individualne varijable

Na pitanja vezano za individualne varijable studenti su trebali identificirati i procijeniti koliko su njihove sposobnosti, interesi, percepcija samoeфикаsnosti, te iskustvo učenja utjecali prilikom donošenja odluke o odabiru fakulteta i karijere.

4.2.1. Sposobnosti

Kada su u pitanju sposobnosti, studenti navode kako su one bile jako bitan faktor koji je usmjerio njihovu odluku. Njihovo uvjerenje da posjeduju sposobnosti specifične za određeno zanimanje je utjecalo na odabir fakulteta. Također, uvjerenje da su za određena zanimanja potrebne mješovite sposobnosti, te percepcija sposobnosti koje su oduvijek smatrali da posjeduju su utjecale na to da svoju odluku donesu brzo, jednostavno i kvalitetno. Studenti smatraju da su za svaki odabir potrebne određene sposobnosti koje treba razvijati tokom cijelog života, a da bi to bilo moguće nužna je dostupnost sredstava pomoću kojih će biti moguće razviti takve sposobnosti; osim u slučaju da osoba ne posjeduje određeni talenat zbog koga već ima razvijene sposobnosti. Pojedini navode kako je na njihov odabir utjecala jednostavnost razumijevanja i logičnost onoga čime se njihova struka bavi, što navodi na zaključak da posjeduju specifične sposobnosti za postizanje uspjeha u tom području.

„Meni je arhitektura logična i meni nije logično to kako biljka pravi vitamin, pogotovo mi nije logično, a to su moji roditelji htjeli, da od nula i jedinica pravim neka čuda.“

Pored specifičnih sposobnosti koje su jako bitne za donošenje odluke o odabiru karijere, studenti navode i sposobnosti donošenja kvalitetnih i konstruktivnih odluka ili nezrelost, koja se nalazi nasuprot tome, kao onaj faktor koji može usmjeriti odluku u pravom ili nekom drugom smjeru.

„Mislim da smo svi mi bili mladi kada smo trebali upisati fakultet i nismo bili dovoljno zreli, nismo shvatili ni život kako treba, a kamoli da se opredijelimo za to šta ćemo danas ili sutra biti.“

Činjenica je da posjedovanje sposobnosti uveliko olakšava proces donošenja odluke, međutim, studenti navode i to da je nedostatak određenih sposobnosti često problem, jer može otežati i ograničiti njihov odabir.

4.2.2. Interesi

Prilikom donošenja odluke o tome koji fakultet upisati studenti navode da su se vodili time šta je to što ih interesuje i šta vole. Također, činjenica da su pojedini već rano u djetinjstvu pokazivali sklonost i interes za aktivnosti koje su povezane sa željenim fakultetom, je usmjerila njihov odabir, a tu su i ljubav i unutarnja motivacija. Većina studenata navodi da je osnovni motiv za upis datog fakulteta bila ljubav prema tom zanimanju, što je neke od njih navelo da odustanu od prvobitno upisanog fakulteta i upišu onaj koji će više biti u skladu sa unutarnjim motivima, željama i interesima.

„Prije ovog fakulteta, studirao sam drugi fakultet i tu sam uvidio da se ne mogu pronaći. Možda sam tek tada shvatio šta ja želim studirati, kada sam sjeo i pregledao ono što ću dobiti na tom prijašnjem fakultetu i pitao sebe: „Da li mogu sljedećih 40 godina sjediti u kancelariji, raditi ovo i s tim zaraditi penziju?!“...Shvatio sam da ne mogu sjediti i „tucati kamen“ deset dana. Više je psihički pritisak bio taj zbog koga sam izabrao trenutni studij u kome uživam kakav god on bio i kakva god budućnost bila. Ako ništa, znam da ću raditi ono što mi se sviđa i što volim.“

Na odluku o odabiru studija je utjecalo njihovo uvjerenje da „ako budu radili ono što vole, bit će dobri u tome“ i moći će ostvariti vrhunac svoje ličnosti sa takvim odabirom. Među interesima koje studenti navode kao one koji su usmjeravali njihovu odluku su i želja za pomaganjem i unapređenjem društva, te prilika za stvaranjem nečeg novog i drugačijeg. Većina njih navodi interes kao bitan unutarnji motivacijski faktor koji usmjerava odluku o odabiru karijere, međutim, tu se javljaju i motivi vanjske prirode, pa neki navode da je njihovu odluku usmjerila činjenica da će, ukoliko upišu određeni fakultet, imati povlastice u društvu ili će im taj fakultet omogućiti dobru perspektivu unutar ili van države. Ili pak, odluku

je usmjerila želja za dokazivanjem određenim osobama (roditeljima, nastavnicima, prijateljima) da mogu biti uspješni u određenom zanimanju.

Većina studenata navodi interes kao faktor koji djeluje na pozitivan način, međutim, kod određenih, njihov interes za veći broj aktivnosti, pa samim tim i različitim zanimanjima, je otežavao proces donošenja odluke.

4.2.3. Percepcija samoefikasnosti

Studenti naglašavaju osjećaj vlastite vrijednosti i vlastitih mogućnosti kao ono što je uveliko usmjeravalo njihovu odluku prilikom odabira studija. Takav osjećaj vlastite vrijednosti i uspjeha u određenom području su stvorile dobre ocjene iz pojedinih predmeta u srednjoj školi, što je zauzvrat imalo utjecaja prilikom donošenja odluke.

„Bio sam učenik generacije u srednjoj školi, što mi je dalo do znanja da ja mogu sve i svjestan sam koliko vrijedim.“

Neki od njih, također, naglašavaju osjećaj da su u svemu dobri i da im sve polazi za rukom i smatraju da je takav osjećaj uveliko usmjerio njihovu odluku.

4.2.4. Iskustvo učenja

Da bi se mogla donijeti konstruktivna odluka o tome koji fakultet upisati, jako je bitno iskustvo učenja. Tako, studenti navode da je obavljanje određenih aktivnosti vezanih za fakultet koji sada studiraju stvorilo osjećaj koliko su zapravo uspješni u tome, što im je omogućilo brzo i kvalitetno donošenje odluke. Mnogi od njih navode rani ulazak na tržište rada i upravo to naglašavaju kao faktor koji je uveliko usmjerio njihovu odluku. Takva iskustva učenja ne moraju nužno biti povezana sa konkretnim radnim iskustvima, jer pojedini studenti navode kako su oni takvo iskustvo učenja gradili gledajući dokumentarne ili crtane filmove, uuz pomoć kojih su razvijali iskustvo i ljubav prema određenom zanimanju. Mnogi navode kako je nedostatak prakse ograničavajući faktor za iskustveno učenje, a upravo to može uveliko otežati proces donošenja karijerne odluke.

4.3. Distalne varijable

Distalne varijable ili distalni kontekstualni utjecaji, kako je već prethodno rečeno, pomažu oblikovanje socijalnih kognicija i interesa, te su učesnicima postavljana pitanja vezana za njihove roditelje i način na koji su oni usmjerili karijernu odluku, pitanja vezana za prijatelje i značajne druge, pitanja vezana za nastavnike i njihova ponašanja, te karakteristike koji su bile značajne za odabir studenata, za događaje iz srednje škole i pitanja o spolu koja su mogla determinirati njihovu odluku.

4.3.1. Roditelji

Studenti izvještavaju da su roditelji često uključeni u proces donošenja odluke o karijeri i to na različite načine. Za neke, roditelji su bili sjajni partneri u donošenju odluke o karijeri i takvi roditelji su pomagali na različite načine, ulagali su mnogo truda, napora i pomoći kako bi oni donijeli pravu i najbolju odluku. Takvi studenti naglašavaju da im je u tom periodu bila jako bitna podrška koju su dobivali od svojih roditelja, bilo im je jako bitno to što su njihovi roditelji željeli da im djeca upišu ono što se njima sviđa, što vole i što misle da je najbolje za njih. Roditelji kao sjajni partneri su za neke studente bili oni koji su prepoznali mogućnosti, sposobnosti i interese svoje djece vrlo rano u njihovom djetinjstvu, te su ih tokom cijelog života usmjeravali isključivo u tom smijeru, što je kasnije olakšalo donošenje odluke o karijeri.

„Otac mi je uvijek govorio da radim šta god želim, samo da sam sretna, što je nekako i logično kad pogledam čime se on bavi. To njega ispunjava, on je sretan, možda finansijski i nije baš najsretniji kao što je moja majka, ali on to voli da radi i gotovo. Ali, sa druge strane, moja mama je bila vrlo racionalna. Finansijski se nije toliko brinula jer je svjesna koliko je finansijski nestabilan ovaj svijet i uvijek me podupirala u tome da izaberem šta god hoću i kada je vidjela da idem prema tome, da prolazim sa kreacijama u filmovima, da su mi neki filmovi sa 13 i 14 godina upadali na Sarajevo Film Festival, shvatila je: „Aha, ovo je smijer. Hajmo je pogurati u tom smijeru.“ Tako da je njen pozitivan utjecaj definitivno prevagnuo u tome da upišem akademiju.“

Pored toga što su takvi roditelji pružali podršku svojoj djeci, oni su ih također nastojali upoznati sa svim mogućnostima koje im stoje na raspolaganju i pomoći im da odaberu onu najbolju opciju. Podrška roditelja kao sjajnih partnera nije izostajala kod pojedinih studenata čak ni u slučajevima kada su morali odustati od prvobitnog odabira i odlučiti se za neku drugu opciju, koja će biti više u skladu s njima.

„Toliko smo se raspitivali, toliko je moja mama uložila svoje ljubavi u to da upišem ono što želim, bez obzira šta ona mislila o tome. I tek sam prošle godine shvatila da sam ja jedna od rijetkih koja je imala taj luksuz i kojima je ono što će upisati određivala samo ljubav, a ne ono što je oko njih; ni pare nisu bile faktor, ni roditelji. I opet je moja mama imala razumijevanja, ako se ne pronađem u tome, da se prebacim na neki drugi fakultet.“

Nakon roditelja kao sjajnih partnera u donošenju karijerne odluke, studenti navode da su nekima od njih roditelji bili uveliko ograničavajući po pitanju njihovog odabira karijere. Tako, pojedine studente su roditelji ograničavali u namjeri da upišu željeni fakultet i pri tome su takvi roditelji nerijetno „prijetili“ svojoj djeci kako ih neće hraniti, niti finansirati ukoliko ne upišu ono što oni žele za njih.

„Meni roditelji nisu dali da upišem arhitekturu. Rekli su mi kao: „Nećemo ti dati da jedeš.“, nisu mi htjeli dati pare za pripremu nastavu, ali ja sam izdržao na tom putu.“

Kao veliko ograničenje studenti navode da im roditelji nisu vjerovali da mogu biti dobri u tome čime žele da se bave u budućnosti. Pored pogrešne slike o sposobnostima i mogućnostima svoje djece, tu je i pogrešna slika roditelja o pojedinim fakultetima i nedostatak podrške od strane roditelja zbog njihovog uvjerenja da je određeni fakultet isključivo za muškarce ili isključivo za žene, ili pak podcjenjivanje pojedinih fakulteta od strane roditelja, što su faktori koji su uveliko usmjeravali karijerni odabir pojedinih studenata. Osim toga, neke studente su roditelji ograničavali u odabiru jer se jedno od njih ili oboje bavi zanimanjem koje oni ne žele da bude zanimanje njihove djece. Te se na posljednjem mjestu nalaze roditelji kao oni koji su za svoju djecu donijeli odluku o odabiru karijere. To se dešavalo zbog toga kako bi se nastavila porodična tradicija ili kako bi preuzeli porodičnu firmu/organizaciju, pa su roditelji usmjeravali neke od studenata da upišu fakultet koji su i oni sami završili ili koji su završila njihova braća ili sestre. U nekim slučajevima, roditelji su već u djetinjstvu odabrali fakultet i zanimanje za svoju djecu, te u

ključnom periodu donošenja odluke, nisu djeci ponudili mogućnost odabira neke druge opcije.

„Što se tiče izbora fakulteta, meni su moji odabrali fakultet. Došli smo pred arhitekturu i otac mi je rekao: „Vidiš, ovo je arhitektura, a ovo je građevina. Eto, biraj.“ Ja sam htjela likovnu akademiju, ali nisu mi to dali. Rekli su da mogu crtati i pored bilo kog fakulteta. Otkako sam bila mala, birali su za mene. I shvatila sam, šta god da izaberu, ja ću shvatiti da li se u tome pronalazim ili ne. Na fakultetu sam se pronašla, u struci, na fakultetu ne, tako da je to poprilično dobro ispalo.“

Često, takvi roditelji su usmjeravali odluku studenata u smjeru njihovih vlastitih želja, isključivo zbog njihovih neostvarenih karijernih snova. U pojedinim slučajevima, kako bi povećali vjerovatnoću da njihovo dijete upiše ono što oni žele, upoznavali su djecu sa ljudima iz date struke, kako bi ih oni privukli tom zanimanju. Pojedini studenti izvještavaju da su ih roditelji usmjeravali na teže, plaćenije i prema njihovom mišljenju bolje fakultete, navodeći kako je to usključivo za sigurniju i bolju budućnost, pa su djeca prihvatala takve opcije jer smatraju da su roditelji mudriji i iskusniji, ili su, možda, roditelji pojedine usmjeravali da upišu „bolji“ fakultet kako bi stekli određeni status u društvu i kako bi okolina imala bolje mišljenje o njima. Kako su takvi roditelji odabrali fakultet za svoju djecu, neki od studenata koji su bili u takvoj situaciji navode da je njihova budućnost i potencijal uništen zbog „dobrih“ namjera njihovih roditelja i svoj neuspjeh na fakultetu pripisuju pritisku roditelja, a nedostatak snage za suprotstavljanje takvom pritisku navode kao ključni ograničavajući faktor. Različiti razlozi su mogli biti u pozadini toga, a neki među njima, koje navode studenti su bili financijski stabilnija budućnost, bolja perspektiva, sigurno zaposlenje i slično.

Neki od studenata se nisu uspjeli oduprijeti pritisku roditelja i odabrali su fakultet koji su oni za njih željeli, međutim, drugi navode da im je osjećaj samopouzdanja i vjere u sebe pomogao da se suprotstave roditeljima i odaberu ono što oni sami žele i što vole.

4.3.2. Prijatelji i značajni drugi

Prijatelji mogu znatno usmjeriti odluku pojedinca o odabiru studija. Tako, za neke studente odabir studija je bio uveliko determiniran odabirom koji su napravili njihovi prijatelji, pa su i oni upisali isti fakultet.

„Nisam znala šta ću upisati i pet ili deset dana prije prijemnog ispita mi je neko od društva rekao: „Hej, ja ću upisati farmaciju.“ Rekla sam da ću možda i ja. Položila sam i ispalo je super, ali je bilo skroz iznenada.“

Ili su odluku usmjerile preporuke njihovih prijatelja i razgovor s njima prilikom kog su shvatili da je određeno zanimanje za njih ili ipak nije.

„Jedan dan smo dvojica drugova i ja izašli na kafu. Jedan nije uopće htio upisati fakultet, a drugi je htio farmaciju. Taj što je htio na farmaciju je krenuo na pripremnu nastavu i rekao da on to ne može, da je preteško i kaže: „Ima na geografiji smijer Prostorno i regionalno planiranje.“ Ja nešto razmišljam, uvijek mi išla geografija i reko: „Hajde, eto i mene.“ I treći drug isto. I nas trojica sutra odemo i predamo papire.“

Kada je riječ o utjecajnim drugim pojedincima, studenti navode da su to obično bili uspješni pojedinci u određenim oblastima, zbog kojih su oni vjerovali da mogu biti jednako uspješni u takvom zanimanju. Također, razgovori sa osobama iz određene oblasti ili sa studentima određenog fakulteta i njihova konkretna iskustva, su pomogli pojedinim studentima da lakše donesu konstruktivnu i dobru odluku. Neki studenti su svoju odluku o odabiru studija donijeli na temelju toga u kom zanimanju poznaju utjecajne pojedince koji bi im mogli osigurati posao po završetku studija. Pored pozitivnog utjecaja koji mogu imati prijatelji i utjecajni drugi, oni također mogu prenijeti svoje potencijalno nezadovoljstvo na buduće studente određenog fakulteta, što je zauzvrat neke od učesnika diskusije navelo da promijene svoju odluku i odaberu neki drugi fakultet i zanimanje.

4.3.3. Nastavnici/profesori

Nastavnici su osobe sa kojima mladi tokom srednjoškolskog perioda provode dosta vremena i koji posljedično mogu utjecati na karijerni odabir učenika. Takav utjecaj može biti pozitivan i negativan, kako navode učesnici diskusije. Za pojedine studente prijateljstvo na nastavnikom/nastavnicom iz srednje škole je utjecalo na stvaranje interesa i ljubavi prema njegovom/njenom zanimanju, što je usmjerilo karijerni odabir. Također, karizmatičan nastavnik koji ima sposobnost da oduševi i inspiriše svoje učenike je u nekim slučajevima utjecao na odabir fakulteta. Za neke studente nastavnici su imali utjecaj na način da su bili

jako predani svom poslu i radili svoj posao iz ljubavi ili su od njih zahtijevali puno truda i rada, što je stvorilo interes i ljubav prema određenom zanimanju, pa su ih usmjeravali prema onome što su primijetili da vole i da su sposobni. Nasuprot takvim nastavnicima, nalaze se oni koji su svojim lošim karakteristikama i lošim pedagoškim metodama, neke studente preusmjerili na određena zanimanja i stvorili odbojnost prema onim zanimanjima koja su povezana sa takvim nastavnicima i njihovim predmetima.

„Meni su moji profesori bukvalno zgadili fiziku upravo zbog njihovog načina predavanja. Oni jesu bili stručnjaci u svom poslu, ali su bili jako loši pedagozi.“

4.3.4. Događaji povezani sa srednjom školom

Srednja škola je mnoge studente usmjerila na odabir fakulteta i pomogla prilikom donošenja odluke o karijeri. Za pojedine studente srednja škola je pomogla da stvore stvarnu sliku o tome koliko mogu postići i u čemu bi mogli biti uspješni. Kada je riječ o ocjenama iz srednje škole, mnogi studenti navode kako su one uveliko determinirale njihov odabir, posebno kod onih studenata koji su zbog lošeg prosjeka ocjena iz srednje škole morali razmišljati o tome na kom fakulteta postoji prijemni ispit na osnovu kog će moći biti primljeni na studij. Često su kod takvih studenata zbog loših ocjena iz predmeta koji su bodovani prilikom upisa na fakultet na kome nema prijemnog ispita bili prisutni osjećaji straha da neće biti u mogućnosti da upišu fakultet koji žele i vole. Neuspjeh i loše ocjene iz pojedinih predmeta u srednjoj školi su kod pojedinih studenata stvorili odbojnost prema zanimanjima povezanim sa tim predmetima, što je usmjerilo njihov odabir u smjeru u kome će imati malo ili nimalo doticaja sa takvim predmetima (najčešći navođeni primjer jeste izbjegavanje fakulteta na kojima ima matematika). Osim loših ocjena, odluku o odabiru karijere su kod pojedinih studenata usmjerile njihove dobre ocjene i uspjeh iz pojedinih predmete, pa navode kako je prva odlična ocjena iz određenog predmeta, za pojedine, bila ta koja je usmjerila odabir ili je riječ o generalno odličnom uspjehu iz određenih predmeta.

„U osnovnoj školi je profesorica koja mi je predavala hemiju ulila neku naučnu ljubav u to. Ona je bila jako opasna, bila je tip profesora koji ne uđe u kabinet, a već je počela predavati i ne zanima je što vi ne sjedite. Čim je zakoračila u učionicu, ona je počela lekciju, a mi smo već počeli pisati. Bila je poprilično autoritativna i dobro se

sjećam, prvi put kada sam izašao kod nje da odgovaram, jedini sam dobio 5 u čitavoj generaciji i onda sam tada rekao: „Definitivno je ovo za mene.“

Za neke studente, prosječne ocjene iz svih predmeta u srednjoj školi su otežale odabir fakulteta, a kao ključni razlog zbog koga je to bilo tako, navode nedostatak prakse koja bi im omogućila upoznavanje sa određenim zanimanjima i prepoznavanje koliko su takva zanimanja prikladna za njih ili ne. Još jedan razlog zbog koga je to bilo tako, a koji navode studenti, je bila obimnost obrazovnog sistema kao sistema koji ne priprema učenike za specifična područja i oblasti i obrazovni sistem koji ne upoznaje učenike sa svim mogućnostima koje učenicima stoje na raspolaganju prilikom odabira fakulteta.

„Mi u srednjoj školi baš i nismo svjesni koje sve opcije imamo i malo je na tim visokoobrazovnim institucijama da nas informišu, pa da skontamo: „Aha, vi postojite.“ i šta je to što traže od potencijalnih ljudi koji bi voljeli tamo da idu.“

Pojedini studenti, kada su u pitanju događaji povezani sa srednjom školom, a koji su usmjerili odluku o odabiru fakulteta, navode da je želja da dokažu svojim nastavnicima da mogu biti jako dobri u onome što su ti nastavnici predavali, utjecala na njihov odabir. Kako izvještavaju da srednja škola ne priprema dovoljno dobro učenike za odabir fakulteta, neki od studenata navode kako je na njihov odabir utjecala činjenica da su, nakon srednje škole, znali jako malo o životu i da nisu bili sposobni donijeti pravu i najbolju odluku.

4.3.5. Spol

Na pitanja vezana za spol, mnogi studenti su pristupali sa neodobravanjem spolnih stereotipa i sa značajnom ogorčenošću činjenicom da takve razlike još uvijek postoje u našem društvu.

„Ja se ježim na to pitanje. I muškarac i žena imaju ista prava. Žena može uraditi sve isto kao i muškarac. Imate muškaraca koji su bolji kuhari od žena, tako da to ne igra ulogu. Po mom mišljenju, samo je bitna volja i želja za tim.“

Ipak, spol je često navođen kao faktor koji je usmjerio odluku o odabiru studija i karijere. Studenti navode da su spolni stereotipi često bili ograničavajući faktor u njihovom odabiru, pa su određena uvjerenja i mišljenja o tome da su npr. žene zbog svojih karakteristika više

predisponirane nekim znanostima, kojima muškarci nisu i obratno, usmjerila njihov odabir. Činjenica da je rijetko moguće vidjeti ženu u određenom zanimanju za koje vrijede spolni stereotipi je određene studente navela na odabir fakulteta za koje nisu karakteristični takvi stereotipi. Neke studentice navode kako je na njihov odabir utjecala činjenica da naša sredina nije dovoljno poticajna za ženu, te da je muškarcima, u našem društvu mnogo lakše ući na tržište rada, nego ženama. Tako, spolni stereotipi su za mnoge studente oblikovali karijerni identitet. Međutim, nasuprot tome, nalaze se oni studenti koji smatraju da su za svako zanimanje potrebne i žene i muškarci, te da ni jedan fakultet nije isključivo muški ili ženski, što je njihovu odluku usmjerilo u željenom smjeru. Pojedini studenti su se prilikom odabira fakulteta vodili idejom da u životu mogu biti šta god požele, bez obzira na njihov spol.

4.4. Proksimalne varijable

Proksimalni kontekstualni utjecaji uključuju emocionalnu i financijsku podršku za odabir određene karijerne opcije, dostupnost posla u željenom području, sociokulturalne barijere, te neočekivane događaje. Studenti su razgovarali o iskustvima povezanim sa navedenim varijablama i načinom na koji su takva iskustva utjecala na njihov odabir studija i karijere.

4.4.1. Financijski faktori

Studentima je prilikom odabira fakulteta jako bitno da imaju financijsku podršku od strane svojih roditelja i porodice, kako bi mogli upisati fakultet koji žele. Neki studenti su imali sreću kada je to u pitanju i nisu morali razmišljati o financijskim faktorima prilikom odabira karijere. Ali, često financijski faktori u porodici iz koje dolaze studenti su faktor koji ih, zapravo, ograničavao u odabiru. Tako, neki studenti navode kako su odustali od željenog fakulteta zbog toga što je bio iznad njihovih financijskih mogućnosti, te su posljedično bili primorani odabrati neki drugi, manje željeni fakultet. Nerijetko su učesnici izvještavali da su odabrali fakultet koji je tada bio jeftiniji i financijski prihvatljiviji bez obzira na to koliko je on ustvari perspektivan. Pojedini su odabrali određenu opciju kako bi smanjili troškove koje podrazumijeva studiranje; drugi su upisali dati fakultet jer su jedino na tom fakultetu mogli

zadobiti status redovnog studenta, iako je taj fakultet bio samo srodan onome koji su ustvari željeli upisati i navode kako bi odustali od studija da su dobili status samofinansirajućeg studenta.

„Kod mene je bila takva situacija u porodici da smo imali nekih problema i htjela sam olakšati mami. Htjela sam da upišem na PMF-u hemiju, međutim, ocjene mi nisu bile baš takve da bih upala na budžet, a ta druga opcija ne bi išla u korist mojoj mami, da ona sve to plaća. Onda sam ja razgovarala sa jednim prijateljem i rekao mi je da na Prehrambenim tehnologijama ima dosta hemije, a to je dosta tražen kadar. I to je prevagnulo, jer sam tu upala na budžet i to mi je bilo povoljnije.“

Prilikom donošenja odluke o odabiru studija, neki studenti su razmišljali o tome koji fakultet im može osigurati financijski bolju budućnost i s kojim zanimanjem će moći kvalitetno živjeti.

4.4.2. Emocionalna podrška

Osim financijske pomoći i podrške koja je bitna prilikom odabira karijere, tu je i emocionalna podrška koja može imati veliki utjecaj na odabir. Studenti navode da je jako bitna podrška koju su dobivali od strane svojih roditelja, prijatelja ili drugih osoba. Nedostatak podrške od strane roditelja studenti navode kao ograničavajući faktor i faktor koji je dodatno otežao proces donošenja odluke.

4.4.3. Dostupnost posla

Razmatrajući alternative, pojedini studenti navode kako su prilikom odabira studija koristili informacije o tome šta je u tom trenutku bilo traženo na tržištu rada ili šta je trenutno najpopularnije, te su u skladu s tim donijeli svoju odluku. Također, na pojedine je utjecala situacija u našoj državi i informacije o mogućnostima zaposlenja sa diplomom sa određenog fakulteta.

4.4.4. Sociokulturalne barijere

Studenti su navodili raznolike prepreke sociokulturalne prirode koje su utjecale na njihov odabir studija. Tako za neke je iskrivljen sistem vrijednosti koji preovladava u njihovom okruženju i mišljenje drugih o njima bilo od velike važnosti, te je usmjerilo njihovu odluku. Mnogi navode kako u našoj kulturi postoji pogrešan stav o pojedinim fakultetima, te da ljudi često neopravdano precjenjuju ili potcjenjuju pojedine fakultete što je utjecalo na njih prilikom donošenja karijerne odluke.

„Kod nas vlada mišljenje da npr. ako ne upišeš medicinu, ako nisi doktor, nisi ništa završio u životu. Ako nemaš ono dr. ispred svog imena, ne vrijediš.“

Većina se slaže s tim da naša kultura jako podržava profesionalne stereotipe koji su kreirani na osnovu toga šta je cijenjeno, a šta ne, a pojedini su prilikom donošenja odluke koristili takve informacije, pa su zbog toga odabrali fakultet koji nije bio u skladu sa njihovim željama i interesima. Pored profesionalnih stereotipa, za neke je, u periodu donošenja odluke, bilo jako bitno uvjerenje koje postoji u našem društvu, prema kome „fakultet koji nema matematiku nije dovoljno dobar“, a za druge je, pak, jako usmjeravajuća bila pogrešna vizija o tome koje se sve aktivnosti i poslovi mogu obavljati sa određenim fakultetom. Također, ono s čime su se svi studenti složili jeste da su u našem društvu omalovažavani fakulteti humanističkih i društvenih nauka, što je za neke od njih bilo jako bitno prilikom odabira karijere. Za pojedine studente, ono što je bilo jako ograničavajuće prilikom donošenja odluke i što je na određeni način usmjerilo njihovu odluku o karijeri, a što je vezano za sociokulturalne barijere, jeste nepoznavanje svih mogućnosti koje im se nalaze na raspolaganju, nedostatak informacija o određenim fakultetima, te nedostatak prakse tokom srednjoškolskog obrazovanja. Kako u našoj kulturi postoji mogućnost osiguravanja posla uz pomoć utjecajnih članova društva, neki studenti su naveli kako je na njihovu odluku utjecala upravo informacija o tome s kojim fakultetom i zanimanjem će im neko drugi moći osigurati posao.

4.4.5. Neočekivani događaji i nadnaravne sile

Kako je period donošenja odluke o karijeri jako stresan, složen i dosta težak mnogim učenicima, sasvim je razumljivo da se u tom trenutku oslone na neke nadnaravne sile. Tako, pojedini su svoju odluku prepustili sudbini i nadnaravnim silama.

„Znate, s vjerske strane, mi imamo nešto što se zove istihare, gdje mi to klanjamo kada smo neodlučni. Ja sam jednostavno pustila.“

Drugi su navodili kako su se, neposredno prije donošenja konačne odluke o odabiru karijere, desili neki neočekivani događaji ili neke nepredviđene okolnosti, koje su njihovu odluku preusmjerili u potpuno suprotnom smjeru od onog prvobitno željenog.

4.2. Rezultati kvantitativne analize podataka

4.2.1. Uloga roditelja i porodice

Prema SCCT (Socijalno-kognitivna teorija karijere) roditeljski utjecaj pripada kategoriji distalnih kontekstualnih utjecaja koji pomažu u oblikovanju socijalnih kognicija i interesa, značajnih prilikom odabira karijere. U periodu donošenja odluke o karijeri mladi se nerijetko suočavaju sa utjecajem roditelja na njihov odabir. Takav utjecaj može biti kako pozitivan, tako i negativan, a u pozadini se mogu nalaziti različiti motivi. Rezultati deskriptivne statistike (Tabela 3) dobivene na osnovu analize upitnika primijenjenog na studentskoj populaciji pokazuju da su, prilikom donošenja odluke o karijeri roditelji najčešće bili neuključeni u tom procesu (M=3.94) ili su bili partneri (M=3.62).

„Moji roditelji su znali da sam relativno sposoban i pustili su me da sam odlučim.“

„Moji roditelji nisu toliko utjecali na mene što se tiče donošenja odluke, bilo im je manje više svejedno. Rekli su da izaberem ono što želim i prepustili su mi da sama donesem svoju odluku.“

„Mene su roditelji podržavali, znali su da to volim, da mi ide i da sam jako uspješan u tome.“

U mnogo manjoj mjeri roditelji ipak vrše utjecaj na svoju djecu prilikom njihovog odabira karijere, a najčešći navođeni motiv takvog utjecaja je bilo osiguravanje bolje zarade u budućnosti ($M=3.26$), te veća mogućnost profesionalnog razvoja ($M=3.25$), što su dosta pozitivni motivi roditeljskog utjecaja (Tabela 4).

Kada je riječ o utjecaju šire porodice, za 95,6% studenata šira porodica nije utjecala na donošenje odluke o karijeri, dok, za onih 4,4% studenata koji su percipirali utjecaj članova šire porodice, to su bili: bliži rođak ili rođica, tetak ili tetka, nana ili amida.

Tabela 3. Uloga roditelja u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Nemiješanje roditelja	340	3.94	.96
Roditelji kao partneri	340	3.62	.97
Roditelji kroz utjecaj	340	1.42	.69
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

Tabela 4. Roditeljski motivi u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Da bih imao/la diplomu.	340	2.60	1.59
Da bih nastavio/la porodičnu tradiciju.	340	1.21	.67
Da bih u budućnosti imao/la bolju zaradu.	340	3.26	1.56
Radi prestiža.	340	1.92	1.29
Radi veće mogućnosti profesionalnog razvoja.	340	3.25	1.56
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

Radi utvrđivanja postojanja razlike među naučnim grupacijama fakulteta koje studiraju studenti koji su učestvovali u ovom istraživanju i načina ponašanja njihovih roditelja prilikom donošenja odluke o karijeri, provedena je jednosmjerna ANOVA, te su u Tabeli 5. prikazani rezultati, na osnovu kojih je moguće zaključiti da ne postoji statistički značajna razlika među načinima ponašanja roditelja studenata iz različitih naučnih grupacija ($F_1=0.95$, $F_2=0.89$, $F_3=0.48$, $p>0.05$)

Tabela 5. Jednosmjerna ANOVA utvrđivanja razlike među grupacijama i načina postupanja roditelja u periodu donošenja odluke o karijeri

Između grupa	SS	df	MS	F	p
Nemiješanje roditelja	4.41	5	.882	.95	.449
Roditelji kao partneri	4.16	5	.832	.89	.488
Roditelji kroz utjecaj	1.16	5	.231	.48	.788

SS- suma kvadrata

df- stepen slobode

MS- prosječni kvadrat ili varijanca

F- omjer regresijske varijance i varijance reziduala

p- razina značajnosti

* F- omjer je statistički značajan na nivou manjem od 0.1%

4.2.2. Uloga utjecajnih drugih

4.2.2.1. Uloga bliskih prijatelja

Teorije koje objašnjavaju proces donošenja karijernih odluka veliku značajnost pridaju ulozi prijatelja i značajnih drugih pojedinaca u tom procesu. Prijatelji mogu uveliko olakšati donošenje odluke i nemoguće je isključiti njihov utjecaj prilikom odabira karijere. Na temelju deskriptivnih parametara prikazanih u Tabeli 6. moguće je primijetiti da, kada je riječ o ulozi prijatelja, podrška i ohrabrenje bliskih prijatelja ($M=2.49$) su najznačajniji u tom periodu donošenja odluke o odabiru fakulteta.

„Mislim da okolina ima veći utjecaj od same naše želje. Tu, pored roditelja, ogroman utjecaj imaju i prijatelji. Njihova podrška mnogo znači.“

Iako teorijske postavke sugeriraju da mladi vrlo često biraju zanimanje koje je vrlo slično ili čak isto zanimanju njihovih prijatelja, u ovom istraživanju, studenti navode da izbor fakulteta bliskih prijatelja nije bio toliko značajan prilikom donošenja odluke o karijeri (M=1.37). U Tabeli 7. su prikazani deskriptivni parametri pozitivne i negativne uloge bliskih prijatelja, te je moguće primijetiti da je u procesu donošenja odluke o karijeri mnogo značajnija njihova pozitivna uloga (M=1.98).

Tabela 6. Uloga prijatelja u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Izbor fakulteta bliskih prijatelja.	340	1.37	.79
Pozitivne preporuke bliskih prijatelja.	340	2.09	1.28
Negativne preporuke bliskih prijatelja.	340	1.38	.85
Podrška i ohrabrenje bliskih prijatelja.	340	2.49	1.39
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

Tabela 7. Pozitivna i negativna uloga bliskih prijatelja u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Pozitivna uloga bliskih prijatelja	340	1.98	.90
Negativna uloga bliskih prijatelja	340	1.38	.85
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

4.2.2.2. Uloga značajnih drugih pojedinaca

Prema SCCT, osim bliskih prijatelja, i značajni drugi pojedinci mogu uveliko usmjeriti odabir karijere mladih. U ovom istraživanju takvi pojedinci imaju značajniju ulogu nego prijatelji, što je prikazano u Tabeli 8. Značajni drugi pojedinci mogu imati i pozitivnu i negativnu ulogu u odabiru karijere mladih, ali u ovom istraživanju je pokazano da je mnogo bitnija njihova pozitivna ($M=2.53$), nego negativna uloga (Tabela 9).

Tabela 8. Uloga bliskih prijatelja i značajnih drugih u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Utjecaj bliskih prijatelja	340	1.83	.80
Utjecaj značajnih drugih pojedinaca	340	2.24	.93
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

Tabela 9. Pozitivna i negativna uloga značajnih drugih pojedinaca u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Pozitivna uloga značajnih drugih pojedinaca	340	2.53	1.11
Negativna uloga značajnih drugih pojedinaca	340	1.53	.88
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

Na temelju deskriptivnih parametara prikazanih u Tabeli 10. moguće je primijetiti kako najznačajniji utjecaj ima praćenje uspješnih pojedinaca koji se bave određenim zanimanjem ($M=2.77$), zatim razgovori sa osobama koje se bave određenim zanimanjem ($M=2.74$), te pozitivne preporuke osoba koje studiraju ili se bave određenim zanimanjem ($M=2.69$).

„Nekoliko dana pred prijavu za pripreme, sjedio sam kod roditelja mog prijatelja, koji su rekli: „Vidiš, ja sam likovni umjetnik, ona je orijentalista i nama su svi predvidjeli da nećemo imati hljeba jest. Idi ti to upiši.“

Deskriptivna statistika vezana za negativnu ulogu značajnih drugih pojedinaca prikazana je u Tabeli 11. i navodi na zaključak da su takve negativne uloge manje utjecajne u odnosu na pozitivne, specifično, to su: negativne preporuke osoba koje studiraju ili se bave određenim zanimanjem (M=1.54) i konkretna negativna iskustva studenata (M=1.52).

Tabela 10. Pozitivne uloge značajnih drugih pojedinaca u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Konkretna pozitivna iskustva studenata.	340	2.35	1.40
Razgovori sa osobama koje se bave određenim zanimanjem.	340	2.74	1.44
Poznavanje osoba u određenom zanimanju koje mi mogu pomoći u pronalasku posla.	340	2.09	1.32
Praćenje uspješnih pojedinaca koji se bave određenim zanimanjem.	340	2.77	1.51
Pozitivne preporuke osoba koje studiraju ili se bave određenim zanimanjem.	340	2.69	1.45
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

Tabela 11. Negativne uloge značajnih drugih pojedinaca u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Konkretna negativna iskustva studenata.	340	1.52	.93
Negativne preporuke osoba koje studiraju ili se bave određenim zanimanjem.	340	1.54	.98
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

4.2.3. Uloga nastavnika/profesora

Nastavnici sa kojima se mladi susreću tokom cjelokupnog obrazovanja, posebno u srednjoškolskom periodu, uveliko mogu determinirati odabir karijere mladih. Ono što je posebno značajno u procesu donošenja karijerne odluke jeste razgovor o budućoj karijeri sa nastavnicima (M=2.50), te način predavanja i predanost poslu pojedinih nastavnika (M=2.41) (Tabela 12).

„Bila je jedna profesorica, koja mi je u prva dva razreda bila razrednica. Bila je profesorica Historije, ali je bila takva ličnost, toliko je bila zaljubljena u to što radi. To je bila jedina profesorica, osim još jednog nastavnika u osnovnoj školi koje sam ja vidjela kako su zaljubljeni u svoj posao. Mala je žena, fizički, tamne kose i nekako smo svi mi bili veći od nje. Ali ona kad krene sa tom ljubavlju, sa tom strašću, čime god da predaje, to je jednostavno predivno. Sa par individua, uključujući i mene, je uvijek razgovarala, urgirala bi da radimo malo više, jer je vidjela da možemo.“

Također, značajnim su se pokazale aktivnosti nastavnika kojima su oni usmjeravali svoje učenike prema području za koje su smatrali da su oni nadareni (M=2.20) i njihovo ostvarivanje prijateljskog odnosa sa svojim učenicima (M=2.19). Međutim, kada je riječ o ulozi nastavnika u tom procesu odabira karijere, nisu samo u pitanju njihovi pozitivni utjecaji. Pokazano je da su pojedini, loši nastavnici, stvorili odbojnost prema nekom predmetu kod učenika (M=2.15), što je također imalo velikog utjecaja u procesu odabira karijere.

Kada je riječ o pozitivnoj i negativnoj ulozi nastavnika, pokazuje se da je nešto značajnija njihova pozitivna ($M=2.24$), nego negativna uloga ($M=2.15$) (Tabela 13).

Tabela 12. Uloga nastavnika u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Želja da dokažem pojedinim nastavnicima da mogu biti jako dobar/a u onome što su predavali.	340	1.88	1.29
Prijateljski odnos sa nekim srednjoškolskim nastavnikom.	340	2.19	1.43
Razgovori o budućoj karijeri sa nastavnicima.	340	2.50	1.44
Usmjeravanje srednjoškolskih nastavnika prema području za koje su smatrali da sam nadaren/a.	340	2.20	1.37
Način predavanja i predanost poslu pojedinih nastavnika.	340	2.41	1.46
Loši nastavnici koji su kod mene stvorili odbojnost prema nekom predmetu.	340	2.15	1.47
Valid N (listwise)	340		

Tabela 13. Pozitivna i negativna uloga nastavnika u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Pozitivna uloga nastavnika	340	2.24	1.12
Negativna uloga nastavnika	340	2.15	1.47
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

4.2.4. Faktori povezani sa srednjom školom

Kako je srednja škola za veliki broj studenata u ovom istraživanju bila period u kome su donijeli svoju odluku (njih 44,4%), jako je bitno razmotriti koji su to događaji povezani sa srednjom školom značajni za mlade i koja je njihova uloga.

4.2.4.1. Uloga akademskog postignuća

Prema SCCT ocjene su jako bitan faktor koji utječe na percepciju samoeфикаsnosti i posljedično na donošenje odluke o karijeri. Kako često učenicima daju povratnu informaciju o njihovom uspjehu, ocjene mogu determinirati njihov odabir. U ovom istraživanju pokazano je da su (Tabela 14), u procesu donošenja karijerne odluke, mnogo značajnije dobre ocjene koje učenici dobivaju iz pojedinih predmeta (M=3.10), nego loše ocjene (2.01).

„Ocjene s jedne strane mogu motivisati učenika, npr. ako je neko bio dobar u nečemu i u tome bio nagrađen ocjenom, npr. neko je bio dobar u matematici i imao sve petice, naravno da će se on nekako u tome pronalaziti i vjerovatno će mu to utjecati na karijeru. Vrlo često se ljudi i pronadu u stvarima u kojima su imali dobre ocjene. Sad, da li su ih dobivali zato što to već vole ili je ta dobra ocjena dovela do toga da to vole. Ali sve je međusobno povezano.“

Tabela 14. Uloga akademskog postignuća u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Dobre ocjene iz pojedinih predmeta	340	3.10	1.43059
Loše ocjene iz pojedinih predmeta	340	2.01	1.31700
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

4.2.4.2. Uloga faktora povezanih sa srednjom školom

Faktori povezani sa srednjom školom, također, mogu uveliko utjecati na odabir karijere mladih. U Tabeli 15. su prikazani deskriptivni parametri utjecaja faktora povezanih sa srednjom školom. Moguće je primijetiti da je najznačajniji među njima doživljaj uspjeha iz pojedinih predmeta (M=2.94). Također, posebno utjecajnom se pokazala želja studenata za izbjegavanjem pojedinih predmeta na fakultetu (M=2.52), što, u određenoj mjeri, ima zabrinjavajuću konotaciju.

Tabela 15. Utjecaj faktora povezanih sa srednjom školom na odluke o odabiru karijere

	N	M	SD
Želja za izbjegavanjem pojedinih predmeta na fakultetu.	340	2.52	1.50
Nedostatak prakse.	340	2.18	1.34
Doživljaj neuspjeha iz pojedinih predmeta.	340	1.87	1.23
Doživljaj uspjeha iz pojedinih predmeta.	340	2.94	1.50
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

4.2.5. Uloga vanjskih i sociokulturalnih faktora

Vanjski i sociokulturalni faktori mogu uveliko determinirati odabir karijere mladih. Mnoge od njih mladi mogu percipirati kao značajne i kao one koji imaju ulogu u njihovom donošenju odluke o karijeri. Parametri deskriptivne statistike koji su prikazani u Tabeli 16. pokazuju koji vanjski faktori i u kojoj mjeri utječu na odabir karijere. Najznačajniji među njima jeste mogućnost zapošljavanja u struci nakon završetka fakulteta ($M=3.37$) i traženost zanimanja na tržištu rada ($M=3.14$), što je u skladu sa mnogim teorijama. Znatnu važnost pridaju i faktoru vezanom za financijsku situaciju, te često navode da je prilikom odabira karijere značajan bio faktor financijske prihvatljivosti određenog fakulteta ($M=2.76$).

Tabela 16. Uloga vanjskih i sociokulturalnih faktora u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Financijska prihvatljivost određenog fakulteta.	340	2.76	1.32
Traženost zanimanja na tržištu rada.	340	3.14	1.39
Mogućnost zapošljavanja u struci nakon završetka fakulteta.	340	3.37	1.35
Važeći stereotipi u društvu (npr. stereotipi o prestižnosti zanimanja, o spolnim ulogama, ...).	340	2.16	1.23
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

4.2.6. Uloga spola

SCCT naglašava ulogu distalnih kontekstualnih utjecaja i među njima spola kao jako značajnog faktora koji može usmjeravati odluku mladih u određenom smjeru. Teorijske postavke su različite od onoga dobivenog u ovom istraživanju, što je moguće primijetiti u Tabeli 17. Za 69,7% studenata njihova pripadnost određenom spolu nije imala ulogu prilikom odabira karijere, te samo 11,5% studenata navodi da je njihov spol imao određenu ulogu u odabiru karijere.

Tabela 17. Uloga spola u procesu donošenja odluke o karijeri

		Frekvencija	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
Valid	Nikako	237	69.7	69.7	69.7
	Malo	26	7.6	7.6	77.4
	Donekle	39	11.5	11.5	88.8
	Dosta	21	6.2	6.2	95.0
	U potpunosti	17	5.0	5.0	100.0
	Total	340	100.0	100.0	

4.2.7. Uloga individualnih karakteristika

U Tabeli 18. je prikazana deskriptivna statistika uloge individualnih karakteristika u procesu donošenja karijerne odluke. Ono što u najvećoj mjeri usmjerava odabir karijere mladih jeste njihovo uvjerenje u uspjeh (M=4.21). Kako naglašava SCCT, interesi imaju ogroman značaj u karijernom izboru, što je pokazano i ovim istraživanjem, gdje mladi smatraju da interesi uveliko usmjeravaju njihov odabir karijere (M=4.03).

„Ja sam uvijek voljela da čitam i nekako mi je psihologija bila područje koje me uvijek, tokom čitanja knjiga, zanimalo, a i ponudila mi je drugu stranu gdje sam sebe mogla da vidim na određenom radnom mjestu organizacijskog, školskog, kliničkog ili drugog psihologa. Tako da mislim da bi trebalo da budu jako bitne naše preferencije, a s druge strane i da vidimo kako ta profesija stoji na tržištu rada.“

Također, kao jako značajne individualne karakteristike, iako u nešto manjoj mjeri u odnosu na prethodno navedene, su: percepcija sposobnosti (M=3.82), određene osobine ličnosti (M=3.70), te talenti (M=3.69).

Tabela 18. Uloga individualnih karakteristika u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Percepcija sposobnosti	340	3.82	1.28
Interesi	340	4.03	1.21
Talenti	340	3.69	1.26
Osobine ličnosti	340	3.70	1.26
Uvjerenje u uspjeh	340	4.21	1.14
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

4.2.8. Uloga motivacijskih faktora

Teorijske postavke jednaku važnost pridaju i ekstrinzičnim (vanjskim) motivacijskim faktorima, kao i intrinzičnim (unutarnjim) motivacijskim faktorima u procesu donošenja odluke o karijeri. Ono što je pokazano ovim istraživanjem, a što je vidljivo u Tabeli 19. jeste pridavanje veće važnosti intrinzičnim ($M=3.80$), nasuprot ekstrinzičnim motivacijskim faktorima ($M=3.13$).

Tabela 19. Uloga intrinzičnih i ekstrinzičnih motivacijskih faktora u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Intrinzični motivacijski faktori	340	3.80	1.02
Ekstrinzični motivacijski faktori	340	3.13	.99
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

Najznačajniji među intrinzičnim motivacijskim faktorima jesu ciljevi ($M=4.08$), a prema SCCT oni su jako značajni jer stimuliraju akcije koje su usmjerene na ostvarivanje ciljeva. Osim ciljeva, intrinzični faktori koji imaju značajnu ulogu u procesu donošenja odluke o karijeri jesu: ljubav prema određenom zanimanju ($M=3.91$), mogućnost razvijanja ličnosti ($M=3.81$), znatiželja ($M=3.74$), uvjerenje prema kome „ukoliko budu radili ono što vole, bit će uspješni u tome i imat će posao“ ($M=3.64$), te želja za učenjem ($M=3.64$). Deskriptivni parametri intrinzičnih motivacijskih faktora su prikazani u Tabeli 20.

Tabela 20. Uloga intrinzičnih motivacijskih faktora u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Cilj koji želim da ostvarim u životu.	340	4.08	1.16
Želja za učenjem.	340	3.64	1.30
Uvjerenje prema kome "ako budem radio/la ono što volim, bit ću dobar/a u tome i imat ću posao sigurno".	340	3.64	1.33
Činjenica da sa ovim fakultetom mogu razvijati svoju ličnost.	340	3.81	1.29
Moja znatiželja.	340	3.74	1.24
Ljubav prema ovome što studiram.	340	3.91	1.25
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

Iako su ekstrinzični faktori navođeni kao manje značajni, ipak postoje među njima oni koji u određenoj mjeri determiniraju odabir mladih, a koji su prikazani u Tabeli 21. Tako, činjenica da je moguće vidjeti perspektivu sa određenim zanimanjem ($M=3.87$) je najznačajniji ekstrinzični faktor koji sudjeluje u procesu donošenja odluke o karijeri. Želja za pomaganjem i unapređenjem društva ($M=3.57$), te želja za osiguravanjem bolje perspektive za rad i život van ove države ($M=3.27$), su također ekstrinzični faktori koji u značajnoj mjeri utječu na odabir karijere mladih.

Tabela 21. Uloga ekstrinzičnih motivacijskih faktora u procesu donošenja odluke o karijeri

	N	M	SD
Želja da dokažem određenim osobama da mogu biti uspješan/na.	340	2.39	1.46
Želja za pomaganjem i unapređenjem našeg društva.	340	3.57	1.35
Želja da imam određene povlastice u društvu.	340	2.56	1.43
Vidim perspektivu u ovoj struci.	340	3.87	1.26
Želja da imam bolju perspektivu za rad i život van ove države.	340	3.27	1.50
Valid N (listwise)	340		

N- broj učesnika

M- aritmetička sredina

SD- standardna devijacija

4.2.9. Neočekivani događaji i viša sila

Kada su u pitanju neočekivani događaji koji su se desili neposredno prije donošenja odluke o odabiru karijere, samo 5% studenata navode njihov utjecaj. Među takvim neočekivanim događajima su:

„Upoznavanje određenih ljudi. Otkrivanje profesije.“;

„Promjena grada studiranja.“;

„Nisu htjeli roditelji da mi plate željeni fakultet, pa sam morala upisati ovo.“;

„Funny story. Došla sam mamurna na prijemni, zaboravila isprintati pristupnicu, zakasnila, nisam položila, vratila se na studentski radio i nastavila cugati. Upisala drugi fakultet, vanredno. Ispisala se. Upisala treći.“;

„Lažno uvjerenje u konkurenciju.“;

„Izašli su rezultati konkursa za stipendiranje studija na drugom fakultetu, gdje sam osvojila samo 20% stipendije. To mi je bilo preskupo, pa sam odlučila promijeniti fakultet.“;

„Smrt prijatelja.“;

„Kasnili su rezultati za stipendiju s istanbulskog univerziteta.“;

„Upoznao osobu koja je studirala ovaj fakultet i imala jako pozitivna iskustva na istom.“;

„Razgovor sa prijateljem.“;

„Nisam prošao na prijemnom koji sam polagao na drugom fakultetu.“;

„Ležanje u bolnici.“;

„Pred aplikaciranje se desila smrt jednog roditelja, tako da nisam imala uvjete za studij onoga u čemu sam dobra, jer dugo traje.“;

„Željela sam studirati Hemiju, ali spletom okolnosti sam na maturskom ispitu srednje škole, pala tada svoj najdraži predmet.“;

„Problemi na FIT-u, nakon što sam završila 2 godine i oboljela od pojedinih bolesti zbog stresa (herpesi, temperature, problemi sa želucem i anemija), a i FIT je skup za ono što nudi, realno ne vrijedi toliko, samo sam pitala koji fakultet će mi priznati predmete i to je bila Ekonomija.“.

Studenti se nerijetko prilikom donošenja odluke o karijeri oslanjaju i na više ili nadnaravne sile. Tako, u ovom uzorku, njih 29,1% navodi da su se prilikom odabira karijere u određenom trenutku oslonili na više sile.

4.2.10. Ustrajnost u odluci i percepcija sebe u budućnosti

Studenti, u ovom istraživanju su, pored identifikacije i ocjene faktora koji su utjecali na njihov odabir, trebali procijeniti ustrajnost u odluci, tj. koliko bi odabrali istu opciju, da imaju mogućnost ponovnog odabira, odnosno da li bi donijeli drugačiju odluku. Tako, kao što

je prikazano u Tabeli 22. čak 69,1% studenata ne bi promijenilo svoju odluku, dok njih samo 15,9% bi upisalo neki drugi fakultet

Tabela 22. Promjena odluke vezane za odabir fakulteta

		Frekvencija	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
Valid	Da	54	15.9	15.9	15.9
	Ne	235	69.1	69.1	85.0
	Vjerovatno	51	15.0	15.0	100.0
	Total	340	100.0	100.0	

Također, studenti su trebali navesti percepciju sebe u budućnosti vezano za posao kojim se bave, kao i za mjesto stanovanja. Kada je u pitanju percepcija sebe u skorijoj budućnosti vezana za posao (u narednih 5 godina), 79,7% vidi sebe kako rade posao u svojoj struci. Na pitanje vezano za percepciju sebe u budućnosti vezanu za mjesto stanovanja, 45,6% studenata vidi sebe kako žive i rade u Bosni i Hercegovini, 18,2% u rodnom gradu, te njih 28,5% izvan Bosne i Hercegovina, u nekoj od evropskih država, dok samo 7,6% vidi sebe kako živi i radi izvan Evrope.

4.2.11. Zadovoljstvo

Nakon identificiranja faktora koji su utjecali prilikom odabira karijere i stepena njihovog utjecaja, studenti su procjenjivali zadovoljstvo svojim odabirom. Kao što je moguće vidjeti u Tabeli 23. 78,3% studenata je zadovoljno svojim odabirom, dok se nasuprot njih nalazi samo 6,4% onih koji nisu zadovoljni svojim odabirom.

Tabela 23. Procjena zadovoljstva odabirom fakulteta

		Frekvencija	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
Valid	Nikako	10	2.9	2.9	2.9
	Malo	12	3.5	3.5	6.5
	Donekle	52	15.3	15.3	21.8
	Dosta	107	31.5	31.5	53.2
	U potpunosti	159	46.8	46.8	100.0
	Total	340	100.0	100.0	

Ukoliko uporedimo stepen zadovoljstva odabirom karijere među naučnim grupacijama, možemo zaključiti da su studenti koji dolaze iz grupacije umjetničkih nauka najviše zadovoljni svojim odabirom ($M=4.60$). Nakon njih, po stepenu zadovoljstva nalaze se studenti medicinskih nauka ($M=4.32$), zatim, studenti društvenih nauka ($M=4.17$), studenti humanističkih nauka ($M=4.08$), nakon njih studenti tehničkih nauka ($M=4.02$), te na kraju, po stepenu zadovoljstva odabirom karijere, nalaze se studenti prirodno-matematičkih i biotehničkih nauka ($M=3.96$) (Tabela 24). Iako postoje razlike u stepenu zadovoljstva odabirom među studentima različitih grupacija, jednosmjerna ANOVA navodi na zaključak da takva razlika ipak nije statistički značajna ($F=1.66$, $p<0,05$), što je vidljivo u Tabeli 25.

Tabela 24. Procjena stepena zadovoljstva studenata različitih grupacija

	N	M	SD
Umjetničke nauke	15	4.60	.63
Humanističke nauke	71	4.08	1.09
Društvene nauke	78	4.17	.93
Medicinske nauke	81	4.32	.89
Tehničke nauke	43	4.02	1.17
Prirodno-matematičke i biotehničke nauke	52	3.96	1.05
Total	340	4.16	1.00

N- broj učesnika; M- aritmetička sredina; SD- standardna devijacija

Tabela 25. Jednosmjerna ANOVA procjene zadovoljstva odabirom karijere među studentima različitih grupacija

	SS	df	MS	F	p
Između grupa	8.26	5	1.65	1.66	.14
Unutar grupa	332.48	334	.995		
Total	340.74	339			

SS- suma kvadrata

df- stepen slobode

MS- prosječni kvadrat ili varijanca

F- omjer regresijske varijance i varijance reziduala

p- razina značajnosti

* F- omjer je statistički značajan na nivou manjem od 0.1%

5. RASPRAVA

Odluka o odabiru zanimanja je jedna od najvažnijih odluka koje mladi treba da donesu u periodu adolescencije. Na sam proces donošenja odluke djeluje veliki broj faktora, a upravo cilj ovog istraživanja jeste bio ispitati i opisati faktore koji učestvuju u procesu donošenja karijerne odluke. U pozadini ovog cilja nalazi se značajniji cilj, a to je istražiti i osvijetliti za sada neistraženo područje, te otvoriti mogućnosti za donošenje određenih mjera u cilju pružanja pomoći mladima prilikom donošenja karijernih odluka.

Rezultati provedenog istraživanja pružaju uvid u veliki broj faktora koji imaju značajnu ulogu u procesu donošenja odluke o karijeri. Kada je u pitanju uloga roditelja u tom procesu, ono što je pokazano ovim istraživanjem, a što Matope i Makotose (2007) u svom istraživanju navode kao roditeljska ponašanja koja su pozitivna i koja djeci mogu olakšati njihovo donošenje odluke o karijeri, jeste ili partnerski odnos sa djecom ili neuključenost roditelja, odnosno prepuštanje djeci da sama donesu odluku u skladu sa svojim željama i interesima. Uloga roditelja u ovom procesu je prema SCCT (Socijalno-kognitivnoj teoriji karijere) jedan od značajnih distalnih kontekstualnih faktora, koji mogu uveliko ili olakšati ili otežati odabir karijere mladih. U slučajevima kada su roditelji ipak uključeni u proces donošenja karijerne odluke i kada u tome imaju ulogu donosioca odluke, najčešći motivi takvog utjecaja su osiguravanje bolje zarade u budućnosti i veća mogućnost profesionalnog

razvoja. Pored najužih članova porodice koji vrše određeni utjecaj na mlade u tom periodu su, prema SCCT, i značajni utjecaji bliskih prijatelja, njihova podrška i ohrabrenje, te njihove pozitivne preporuke. Iako bliski prijatelji mogu imati i pozitivnu i negativnu ulogu u procesu donošenja karijerne odluke, ovim istraživanjem je pokazano da je mnogo značajnija njihova pozitivna uloga. SCCT opisuje utjecaj bliskih prijatelja na način da oni imaju važne implikacije na stjecanje samoeфикаsnosti i očekivanje ishoda, kao i na razvoj talenata (Brown, 2002), koji mogu determinirati karijernu odluku mladih. Osim bliskih prijatelja, također, i značajni drugi pojedinci mogu vršiti određeni utjecaj i pri tome imati pozitivnu ili negativnu ulogu. Pokazano je da ipak veći utjecaj imaju značajni drugi pojedinci, nego bliski prijatelji, a faktori vezani za njih koji sudjeluju u procesu donošenja odluke jesu praćenje uspješnih pojedinaca koji se bave određenim zanimanjem, razgovori sa osobama koje se bave određenim zanimanjem, kao što su pokazali i Bubany i sur. (2008) u svom istraživanju, te pozitivne preporuke osoba koje studiraju ili se bave određenim zanimanjem. Prema SCCT nastavnici, također, mogu uveliko usmjeriti odabir karijere mladih, kako svojim karakteristikama ličnosti, tako i načinom predavanja. Ono što ima najznačajniju ulogu prilikom odabira karijere jeste razgovor srednjoškolskih nastavnika sa njihovim učenicima. Također, ono što uveliko utječe na odabir karijere, što je povezano sa nastavnicima jeste način predavanja i predanost poslu nastavnika, što je pokazao i Brooks (2001) svojim istraživanjem, zatim, usmjeravanje srednjoškolskih nastavnika prema području za koje su smatrali da su njihovi učenici nadareni, te prijateljski odnosi koje su ostvarivali sa svojim učenicima. Kada je riječ o nastavnicima veoma je bitno spomenuti i utjecaj akademskog postignuća na odabir karijere mladih. Prema SCCT ocjene su jako bitne u tom procesu jer pružaju povratnu informaciju mladima o njihovom uspjehu, što zauzvrat utječe na njihovu percepciju samoeфикаsnosti koja usmjerava odabir karijere. Kao što Shahzad i saradnici (2014) navode u svom istraživanju i ovdje je pokazano da su dobre ocjene iz pojedinih predmeta te koje imaju značajniju ulogu, u odnosu na loše ucjene. U kontekstu školskog okruženja značajno je spomenuti događaje povezane sa srednjom školom i među njima, doživljaj uspjeha iz pojedinih predmeta kao ključni usmjeravajući faktor u procesu odabira karijere. Također, kao i ocjene, prema SCCT, doživljaj uspjeha u određenom području ili izvedbi utječe na povećanje samoeфикаsnosti, dok ponovljeni neuspjeh snižava samoeфикаsnost. Dodatno, pokazano je da je, u okviru školskog konteksta, jako utjecajna i želja za izbjegavanjem pojedinih predmeta na fakultetu kao što pokazuju Betz i Luzzo (1986) u svom istraživanju. Među distalne kontekstualne utjecaje koji sudjeluju u procesu donošenja karijerne odluke, spada i spol, odnosno rod, koji prema SCCT predstavlja socijalno konstrisani koncept koji

uključuje psihološke, socijalne i kulturalne implikacije na spol. Mogućnosti za učenje kojima je određena osoba izložena, interpersonalne reakcije, kao što je podrška ili nezavisnost, koje dobiva za izvedbu određene aktivnosti i ishodi koje anticipira, nisu jednaki za muškarce i djevojke, i pretstavljaju prepreke u razvoju samoeфикаsnosti i očekivanju ishoda kod oba spola, posebno kod djevojaka. To, prema SCCT, dovodi do toga da djevojke češće razvijaju samoeфикаsnost za tipično ženska zanimanja i obratno. Međutim, u ovom istraživanju je pokazano da ne postoji razlika u utjecaju spola na odabir karijere među muškim i ženskim sudionicima istraživanja, tj. da djevojke i muškarci prilikom odabira karijere ne razmišljaju o tome koliko je određeno zanimanje prikladno njima, obzirom na njihovu pripadnost ženskom ili muškom spolu.

Kada je riječ o proksimalnim kontekstualnim utjecajima koji prema SCCT utječu na mlade prilikom donošenja odluke o karijeri, u prvom redu je bitno spomenuti vanjske i sociokulturalne faktore. U ovom istraživanju pokazano je da su najznačajniji među njima mogućnost zapošljavanja u struci nakon završetka fakulteta, zatim traženost zanimanja na tržištu rada, kako naglašavaju i Metz i suradnici (2009), te financijska prihvatljivost određenog fakulteta. Kako se socijalno-kognitivne varijable razvijaju o socijalnom okruženju, moguće je da se dogode određeni neočekivani događaji i tako na određeni način usmjere odluku mladih, kao što pokazuju i Magnuson i Starr (2000) u svom istraživanju. Među neočekivanim događajima koji su u ovom istraživanju za pojedine sudionike bili značajni i uveliko utjecali na njihovu odluku su: upoznavanje određenih pojedinaca i otkrivanje profesije, pozitivna iskustva studenata, promjena grada studiranja, nepredvidiv splet okolnosti, neuspjeh na prijemnom ispitu, lažno uvjerenje u konkurenciju, nemogućnost finansiranja određenog fakulteta, smrt prijatelja, smrt roditelja ili bolest. Nerijetko, mladi svoju odluku mogu prepustiti višim ili nadnaravnim silama, kako pokazuju Dik i saradnici (2008), te je, u ovom istraživanju, 29,1 % mladih donijelo odluku na takav način.

SCCT veliku važnost prilikom donošenja odluke pridaje individualnim varijablama, među kojima su se pokazale značajnim uvjerenje u uspjeh, sposobnosti, interesi, talenti i određene osobine ličnosti. Uvjerenje u uspjeh je ključna komponenta koja usmjerava karijerni odabir. Pored uvjerenja u uspjeh, interesi su veoma važna determinanta karijernog izbora. SCCT naglašava važnost i iskustvenih i kognitivnih faktora u razvoju interesa povezanih sa karijerom i pokazano je da, u ovom istraživanju, su oni među najznačajnijim individualnim varijablama koje utječu na odabir karijere. Pored interesa, studenti percipiraju važnim svoje sposobnosti, ali, prema SCCT sposobnosti informiraju uvjerenje o samoeфикаsnosti, koje

zauzvrat, utječe na očekivanje ishoda i interese i posljedično utječe na izbor karijere. Individualne varijable koje su također značajne prilikom odabira karijere su određene osobine ličnosti i talenti. Prilikom razmatranja individualnih varijabli i njihovog utjecaja u procesu donošenja karijernih odluka, veoma je bitno spomenuti i utjecaj motivacijskih faktora. Istraživanjem je pokazano da su mnogo značajniji intrinzični (unutarnji) motivacijski faktori, među kojima su: ciljevi koji prema SCCT stimuliraju akcije usmjerene prema ostvarivanju ciljeva, zatim, ljubav prema određenom zanimanju, mogućnost razvijanja ličnosti, uvjerenje prema kome „ukoliko osoba radi ono što voli, bit će uspješna u tome i imat će posao“, te želja za učenjem. Iako su ekstrinzični motivacijski faktori nešto manje značajni u procesu odabira karijere, ipak određeni među njima se izdvajaju i to: perspektiva koju omogućava određeno zanimanje, želja za pomaganjem i unapređenjem društva, te želja za osiguravanjem bolje perspektive za život i rad van države.

Konačno, kako su u istraživanju učestvovali studenti koji su već donijeli svoju odluku i napredovali kroz studij, bilo je nužno procijeniti koliko su zapravo zadovoljni svojom odlukom i odabirom. Tako, 78,3% studenata je zadovoljno, za razliku od onih 21,7% koji nisu zadovoljni svojim odabirom. Takva razlika u zadovoljstvu može se pripisati zaista nezadovoljstvu odabirom, ali isto tako i uvjetima na fakultetu koji su tokom studiranja doveli do smanjenja zadovoljstva.

6. ZAKLJUČAK

Način donošenja karijerne odluke je jako značajan, međutim, nedovoljno je istražen u našem okruženju. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na značajnost faktora koji sudjeluju u procesu donošenja odluke o karijeri i ukazuju na nove tendencije u pristupu odlučivanja o budućoj karijeri kod adolescenata. Cilj ovog istraživanja bio je istražiti do sada neistraženo područje i taj cilj je u velikoj mjeri ostvaren, te će zasigurno biti od koristi mladima koji se nalaze u procesu donošenja karijerne odluke i pri tome se suočavaju sa mnogim teškoćama. Rezultati istraživanja ukazuju na značaj kako individualnih, tako i distalnih i proksimalnih kontekstualnih faktora. Naglašavanje individualnih faktora i to: uvjerenja u uspjeh, interesa, percepcije samoefikasnosti, osobina ličnosti i talenata kao ključnih u procesu donošenja odluke o karijeri i pridavanje takvim faktorima veće značajnosti u odnosu na kontekstualne

faktore navodi na dosta pozitivan zaključak ovog istraživanja. Međutim, kako je nemoguće oduprijeti se socijalnim utjecajima, te kako nije moguće potpuno izolovati individualne faktore i njihov utjecaj, sasvim je razumljivo da kontekstualni faktori utječu u procesu donošenja karijernih odluka. Među distalnim kontekstualnim faktorima koji imaju značajan utjecaj u procesu donošenja odluke o karijeri su: roditelji kao partneri u procesu donošenja odluke o karijeri, bliski prijatelji i njihova podrška i ohrabrenje, praćenje uspješnih pojedinaca koji se bave određenim zanimanjem i razgovori sa uspješnim pojedincima, način predavanja nastavnika, njihova predanost poslu i razgovor o budućoj karijeri sa nastavnicima, školski kontekst i unutar njega dobre ocjene i doživljaj uspjeha iz pojedinih predmeta, te želja za izbjegavanjem pojedinih predmeta na fakultetu. Kada je riječ o utjecaju proksimalnih kontekstualnih faktora, studenti naglašavaju značajnost dostupnosti posla i mogućnosti zapošljavanja u struci nakon završetka fakulteta, traženosti zanimanja na tržištu rada, te financijske prihvatljivosti određenog fakulteta.

Ovo istraživanje ima dva velika ograničenja. Prvo ograničenje je vezano za uzorak i u kvalitativnom, ali i u kvantitativnom dijelu istraživanja. U oba dijela istraživanja je korišten prigodan uzorak, tj. za učešće su odabrani oni ispitanici koji su u trenutku istraživanja bili dostupni i zainteresovani za učešće. Takva vrsta uzorkovanja onemogućava donošenje zaključaka u strogo naučnom smislu. Drugo ograničenje tiče se drugog dijela istraživanja, kvantitativnog dijela i neravnomjernog učešća muških i ženskih ispitanika. Međutim, osim ograničenja, bitno je naglasiti i korist ovog istraživanja. Najznačajnija korist jeste u tome što je istraživanje uspjelo da prikaže prisutnost različitih faktora u odabiru zanimanja na koje je potrebno obratiti pažnju u okviru pružanja informacija, edukacija i karijernog savjetovanja, kako budućih studenata, tako i njihovih roditelja.

7. LITERATURA

- Begagic, E., Rizvanovic, A. (2018). Značaj timskog rada u kontekstu profesionalog djelovanja socijalnih pedagoga. U SaZnanje, Zbornik radova 7. međunarodnog naučno-stručnog skupa Obrazovanje, jezik, kultura: tendencije i izazovi (8-15). Zenica: Filozofski fakultet u Zenici
- Betz, E., N. & Luzzo, D., A. (1996). Career assessment and career decision-making self-efficacy scale. *Journal of Career Assessment*, 4(4), 413-428.
- Blickenstaff, J. C. (2005). Women and science careers: Leaky pipeline or gender filter? *Gender and Education*, 17(4), 369-386
- Blustein, D. L., Chaves, A. P., Diemer, M. A., Gallagher, L. A., Marshall, K. G., Sirin, S., et al. (2002). Voices of the forgotten half: The role of social class in the school-to-work transition. *Journal of Counseling Psychology*, 49, 311-323.
- Brooks, R. B. (2001). Fostering motivation, hope, and resilience in children with learning disorders. *Annals of Dyslexia*, 51(1), 9-20
- Brown, D. (2002). Career Choice and development (4th ed.). San Francisco: The Jossey-Bass business & management series
- Brown, S., D., Lent, R., W. (2005). Career development and counseling. Putting theory and research to work. New Jersey: John Wiley & Sons
- Bubany, S., T, Krieshok, T., S., Black, M., D., McKay, R., A. (2008). College Students' Perspectives on Their Career Decision Making. *Journal of Career Assessment OnlineFirst*, Vol. 20, No. 10
- Coertse, S. & Schepers, J. M. (2004). Some personality and cognitive correlates of career maturity. *SA Journal of Industrial Psychology*, 30(2), 56-73.
- Creswell, J., W. (2009). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (3rd edition). California. SAGE Publications. Inc.

- Cutrona, C. E., Cole, V., Colangelo, N., Assouline, S. G., & Russell, D. W. (1994). Perceived parental social support and academic achievement: An attachment theory perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 369–378.
- Dik, B. J., Sargent, A., M. & Stager, M., F. (2008). Career development strivings: Assessing goals and motivation in career decision-making and planning. *Journal of Career Development*, 35(1), 23-41.
- Garcia, P., R., J., M., Restubog S., L., D., Toledono, L., S., Tolentino, L., R., Rafferty A., E. (2012). Differential moderating effects of student and parent rated support in the relationship between learning goal orientation and career decision making self-efficacy. *Journal of Career Assessment*, 20(1), 22-33
- Giddens, A. (2009). *Sociology* (6th edition). Cambridge. Polity Press
- Gottfredson, L., S. (1981). Circumscription and Compromise: A Developmental Theory of Occupational Aspirations. *Journal of Counseling Psychology Monograph*, Volume 28, Number 6
- Gottfredson, L., S., Becker, H., J. (1981) A Challenge to Vocational Psychology: How Important Are Aspirations in Determining Male Career Development?. *Journal of Vocational Behavior*, 18, 121-137
- Hampson, S., E., Woods, S., A. (2010). Predicting Adult Occupational Environments From Gender and Childhood Personality Traits. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 95, No. 6, 1045–1057
- Kenny, M. E., Blustein, D. L., Chaves, A., Grossman, J. M., & Gallagher, L. A. (2003). The role of perceived barriers and relational support in the educational and vocational lives of urban high school students. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 142–155.
- Larson, J. H., & Wilson, S. M. (1998). Family of origin influences on young adult career decision problems: A test of Bowenian theory. *American Journal of Family Therapy*, 26(1), 39–53

Lent, R. W., Brown, S. D., Talleyrand, R., McPartland, E. B., Davis, T., Chopra, S. B., et al. (2002). Career choice barriers, supports, and coping strategies: College students' experiences. *Journal of Vocational Behavior, 60*, 61-72.

Magnuson, C., S., Starr, M., F. (2000). How Early Is Too Early to Begin Life Career Planning? The Importance of the Elementary School Years. *Journal of Career Development, Vol. 27*, No. 2

Marković, M. (2018). Psihološki ugovor i stavovi prema radu akademskog osoblja. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sarajevo.

Matope, S., Makotose, A. B. (2007). A study into the factors that influence female engineering students' career choice: a case study of Mutare Polytechnic, Zimbabwe. *Scientific Research and Essay, Vol. 2 (6)*, pp. 211-216

Metz, A. J., Fouad, N. & Ihle- Helledy, K. (2009). Career aspirations and expectations of college students. *Journal of Career Assessment, 17(2)*, 155-171.

Mitchell, K. E., Levin, A. S., & Krumboltz, J. D. (1999). Planned happenstance: Constructing unexpected career opportunities. *Journal of Counseling and Development, 77*, 115-124.

Mitrić-Aćimović, D. & Dinić, B. (2012). Vrsta karijernog feedbacka i osobine ličnosti kao prediktori samoefikasnosti u karijernom odlučivanju. *Primijenjena psihologija, 5(2)*, 183-199.

Mohd, F., Mohd- Salleh, A., Mustapha, R. (2010). The Influence of Contextual Aspects on Career Decision Making of Malaysian Technical Students. *Procedia Social and Behavioral Sciences 7(C)*, 369–375.

Negru-Subtirica, O., Pop, E., I., Crocetti, E. (2015). Developmental trajectories and reciprocal associations between career adaptability and vocational identity: A three-wave longitudinal study with adolescents. *Journal of Vocational Behavior, 88*, 131–142

Phillips, S. D., Christopher-Sisk, E. K., & Gravino, K. L. (2001). Making career decisions in a relational context. *The Counseling Psychologist, 29*, 193-213.

Porfeli, E., J, Lee, B. (2012). Career development during childhood and adolescence. *New directions for youth development, No. 134*, 11-22

- Schultheiss, D. E. P., Kress, H. M., Manzi, A. J., & Glassock, M. J. (2001). Relational influences in careerdevelopment: A qualitative inquiry. *Counseling Psychologist, 29*, 214–239.
- Shahzad, M., N., Zahra, S., T., Ahmed, M., A. (2014). Determinants and Influences on Students' Carrer Choice. *Universal Journal of Management and Social Sciences, Vol. 4, No.3*;
- Slade, M., & Trent, F. (2000). What boys are saying: An examination of the views of boys about the declining rates of achievement and retention. *International Education Journal, 1(2)*, 201-229
- Suvajdžić, K. (2016). Razlike u samoefikasnosti pri donosenju karijernih odluka i u stilovima donosenja odluka kod srednjoskolaca sa razlicitim obrascima porodičnog vezivanja. *Psihološka istraživanja, Vol. XIX (2)*, 205-221
- Swanson, J. L., & Woitke, M. B. (1997). Theory into practice in career assessment for women: Assessment and interventions regarding perceived barriers. *Journal of Career Assessment, 5*, 443-462.
- Turner, S., Lapan, R. T. (2002). Career self-efficacy and perceptions of parent support in adolescent career development. *The Career Development Quarterly, Vol. 51*, 44-55
- Watters, J., J. (2010). Career Decision Making Among Gifted Students: The Mediation of Teachers. *Gifted Child Quarterly, 54(3)*, 222–238
- Wright, S. L. & Perrone, K.M. (2008). The Impact of Attachment on Career-Related Variables – A Review of the Literature and Proposed Theoretical Framework to Guide Future Research. *Journal of Career Development, 35(2)*, 87–106.

8. Prilog

Prilog 1:

Pozivnica za učešće u fokus grupnoj diskusiji

Prilog 2:

Protokol za fokus grupnu diskusiju

Prilog 3:

Sociodemografski/Ulazni upitnik

Prilog 4:

Upitnik odrednica karijernog odlučivanja kod studenata

„Ne radi se o tome ko ste nekada bili, nego o tome ko ste odabrali da budete!“

Sanhita Baruah

POZIVNICA

za učešće u fokus grupnoj diskusiji na temu

Odrednice karijernog odlučivanja kod studenata

Odabir studija je jedna od najznačajnijih i najtežih odluka koje mladi trebaju donijeti nakon završetka svog srednjoškolskog obrazovanja. Jeste li ikada razmišljali o načinu na koji ste je Vi donijeli?

Kako donijeti pravu i najbolju odluku?

Koliko često se pitamo: Koji su naši interesi? Kako se naše želje uklapaju u potrebe tržišta? Koliko često imamo priliku zaustaviti se i promisliti o našim vrijednostima, motivima, željama i potrebama?!

Pozivamo Vas da u ugodnoj atmosferi razmišljamo o ovim i sličnim pitanjima.

Osvještavanjem načina na koje ste Vi donijeli odluku o izboru određenog studija, pomoći ćete nam da spoznamo najvažnije faktore koji igraju ulogu u tom procesu i da istražimo do sada neistraženo područje, a Vaše učešće će biti od velike važnosti za mlade koji se nalaze na pragu donošenja životno važne odluke.

Kako bismo iskazali zahvalnost za Vašu angažiranost, proaktivnost i susretljivost, po slučajnom odabiru ćemo nagraditi dva učesnika novčanom nagradom u vrijednosti od 50 KM.

Ukoliko ste student/studentica treće ili četvrte godine Univerziteta u Sarajevu i želite s nama podijeliti svoje iskustvo ili imate neka pitanja, javite se na

mail: nedzmaziga@gmail.com ili broj telefona: 062/379-481.

Tačan datum i vrijeme održavanja bismo dogovorili nakon potvrde o učešću i iste bismo uskladili sa vašim obavezama.

Prijave su otvorene do 13.06.2018. godine.

Očekujemo Vas!

Mjesto održavanja:
prostorije Društva psihologa
Adresa: Tešanjka bb, Sarajevo
Kontakt telefon: 062/ 379-481
e-mail: nedzmaziga@gmail.com

UVODNI DIO	Dobar dan i dobro došli u fokus grupnu diskusiju. Ja sam Nedžma Žiga, studentica sam 5. godine Filozofskog fakulteta, Odsjeka za psihologiju. Prije svega bih voljela da iskazem zahvalnost što ste nam se danas pridružili i dobrovoljno odlučili podijeliti svoja iskustva. Pozvani ste kako bismo razgovarali o odrednicama karijernog odlučivanja kod studenata i o vašim iskustvima prilikom donošenja odluke o izboru studija. Razgovarat ćemo o faktorima koji su utjecali na vaš izbor i o načinu njihovog utjecaja. Ova diskusija je organizovana u sklopu naučno-istraživačkog rada, te će dobiveni rezultati biti korišteni isključivo u te svrhe. Prije nego što počnemo sa diskusijom veoma je bitno da spomenemo određena pravila kako bismo proveli ovo vrijeme na što je moguće kvalitetniji način. • Prije svega, potrebno je da isključite svoje mobitele. • Ukoliko u određenom trenutku morate izaći, učinite to tiho i vratite se što je prije moguće. • Moj posao je da usmjeravam ovu komunikaciju, pa ću u određenim trenucima možda prekinuti razgovor, možda vas malo ubrzati, sve s ciljem da diskusiju završimo na vrijeme. • Bitno je naglasiti da ne postoje tačni i pogrešni odgovori u našem razgovoru. Mnogi od vas imaju različita iskustva, pa budite slobodni da ih podijelite s nama. • Na stolu se nalaze slatkiši i sokovi, pa se u bilo kom trenu možete poslužiti. Tu je sa mnom moja kolegica koja će snimati naš razgovor kako ne bismo izostavili neke komentare. • Za početak, kako bismo se bolje upoznali, voljela bih da se predstavite i kažete nešto o sebi što biste voljeli da znamo.	
	Redni broj pitanja	Pitanje
PRVO PITANJE	1.	Što, po vašem mišljenju, najviše utiče na izbore zanimanja i razvoj karijera mladih ljudi?
DRUGO PITANJE	2.	Kako ste vi donijeli odluku da studirate ono što studirate?
DRUGI DIO - INDIVIDUALNE VARIJABLE	2.1.	Koje su vaše lične karakteristike najviše doprinijele odabiru (interesi, neke osobine ličnosti,..)?
Interesi	2.2.	
Ličnost	2.3.	
Motivacija	2.4.	
Intelektualna i fizička osposobljenost	2.5.	
Dob	2.6.	
Spol	2.7.	Da li je vaš spol uticao na odabir zanimanja? Da li ste ikada iz okruženja dobivali informacije kako su neka zanimanja više za žene ili muškarce?
Obrazovanje i prethodne ocjene	2.8.	Kada ste birali zanimanje koliko su vam bile važne ocjene koje ste imali u ranijem školovanju? Na koji način ste ih koristili? Koje ocjene su im bile važnije - više ili niže?

PORODICA		Na koji način i u kojoj mjeri je vaša porodica odredila što ćete studirati?
Socioekonomski status porodice i mogućnosti	3.	
Zanimanje roditelja	3.1.	Na koji način je zanimanje vaših roditelja ili nekoga drugog uticalo na vaše odabire?
Ponašanje roditelja - ohrabrivanje ili obeshrabrivanje	3.2.	Kako su se vaši roditelji ponašali u vrijeme kada ste trebali donijeti odluku što studirati? Što su vam govorili ili preduzimali?
VRŠNJACI	4.	Na koji način i u kojoj mjeri su vaši prijatelji i vršnjaci utjecali na vaše izbore?
ŠKOLA	5.	Kada razmišljate o školi, što je iz tog perioda najviše doprinijelo vašim izborima?
Nastavnici	5.1.	Kada razmišljate o svojim nastavnicima, na koji način su oni uticali na vaše izbore?
INFORMACIJE O KARIJERI I ZANIMANJU	6.	Da li ste prije donošenja odluka prikupljali informacije ili radili nešto kako biste sebi pomogli da imate više podataka o budućem fakultetu?
NEOČEKIVANI DOGAĐAJI	7.	Da li se u periodu donošenja odluke o karijeri desio neki neočekivani događaj koji vam je olakšao donošenje odluke ili zbog koga ste promijenili odluku?
KULTURA	8.	Šta mislite koliko naša kultura utječe na izbore zanimanja? Na koji način, imate li neki primjer?
PERCEPCIJA KVALITETE ODLUKE	9.	Koliko vam je sada važno što ste student tog fakulteta u vašem identitetu?
PITANJE ZA KRAJ	10.	Kada biste sada ponovo birali, da li biste nešto mijenjali i zašto?

*

Ulazni upitnik

Pred Vama se nalazi kratki upitnik o demografskim podacima. Molim Vas da na svako pitanje date svoj odgovor i u tome budete iskreni. Vaša privatnost će biti u potpuno zaštićena, a podaci prikupljeni ovim upitnikom će biti korišteni isključivo u naučno-istraživačke svrhe.

Šifra (brojčano ili slovima): _____

1. Spol (zaokružiti): M Ž

2. Dob: _____

3. Završena srednja škola: _____

4. Naziv fakulteta koji studirate: _____

5. Studiram u svom rodnom gradu (zaokružiti): DA NE

6. Zadovoljan sam svojim odabirom studija. (zaokružite jedan od ponuđenih brojeva)

1

2

3

4

5

**U potpunosti
nezadovoljan**

**Djelimično
nezadovoljan**

**Nit sam zadovoljan,
nit sam nezadovoljan**

**Djelimično
zadovoljan**

**U potpunosti
zadovoljan**

Hvala Vam na susretljivosti i doprinosu u realizaciji ovog naučno-istraživačkog rada!

*

Upitnik

Odrednice karijernog odlučivanja kod studenata

Poštovani, pred Vama se nalazi upitnik konstruisan u svrhu završnog diplomskog rada. Zamolila bih Vas da odvojite dio Vašeg vremena i podijelite s nama svoja iskustva. Vaši odgovori će biti od velike pomoći, a svi podaci će biti korišteni isključivo u naučno-istraživačke svrhe. Prilikom odgovaranja Vas molim da budete iskreni.

Hvala Vam što ste odlučili dati svoj doprinos ovom istraživačkom radu!

Šifra: _____

1. Univerzitet na kojem studirate: _____

2. Naziv fakulteta koji pohađate: _____

3. Godina studija: _____

4. Status studiranja (odaberite jedan od ponuđenih odgovora):

- a) redovan studij
- b) redovan samofinansirajući studij
- c) vanredni studij

5. Koliko puta ste ponavljali godinu (odaberite jedan od ponuđenih odgovora):

- a) niti jednom
- b) jednom
- c) dva ili više puta

6. Dob: _____

7. Spol: M Ž

Nastavite na sljedećoj stranici!

8. U kojoj državi ste rođeni? _____

9. Ukoliko niste rođeni u Bosni i Hercegovini, kada ste došli da živite ovdje? _____

10. Da li Vam je ovaj studij bio prvi izbor u odabiru studija? DA NE

11. Koji prosjek ocjena ste imali (za one godine koje ste do sada završili)?

(Stavite znak X u odgovarajuću kolonu)	Između 6,0 i 7,0	Između 7,0 i 8,0	Između 8,0 i 9,0	Između 9,0 i 10,0
1. godina				
2. godina				
3. godina				
4. godina				

12. Kojim prosjekom ocjena očekujete da ćete završiti ovaj ciklus studija? _____

Nastavite na sljedećoj stranici!

Vaša porodica

13. Gdje živite za vrijeme studija?

- a) Sa roditeljima (studiram u svom gradu)
- b) Iznajmljujem stan
- c) Iznajmljujem sobu
- d) U studentskom domu
- e) Kod rodbine
- f) Vozarim

Ostalo: _____

14. Koji nivo obrazovanja ima Vaša mama/starateljica?

- a) nije završila osnovnu školu
- b) završila osnovnu školu
- c) završila srednju školu
- d) završila višu školu
- e) završila fakultet
- f) magistar, doktor nauka ili specijalista

15. Šta Vaša mama/starateljica trenutno radi?

- a) nezaposlena
- b) radi povremeno
- c) radi pola radnog vremena
- d) radi puno radno vrijeme
- e) drugo (u penziji,...)

16. Koji nivo obrazovanja ima Vaš otac/staratelj?

- a) nije završio osnovnu školu
- b) završio osnovnu školu
- c) završio srednju školu
- d) završio višu školu
- e) završio fakultet
- f) magistar, doktor nauka ili specijalista

Nastavite na sljedećoj stranici!

17. Šta Vaš otac/staratelj trenutno radi?

- a) nezaposlena
- b) radi povremeno
- c) radi pola radnog vremena
- d) radi puno radno vrijeme
- e) drugo (u penziji,...)

18. Kakav je Vaš ekonomski status za vrijeme studiranja?

- a) daleko ispod prosjeka
- b) ispod prosjeka
- c) u prosjeku
- d) iznad prosjeka
- e) daleko iznad prosjeka

19. Da li se neko od Vaših roditelja bavi zanimanjem za koje se Vi školujete?

- a) Ne
- b) Da, otac /staratelj
- c) Da, mama /starateljivca
- d) Da, oboje

Nastavite na sljedećoj stranici!

Volontersko iskustvo/radni angažman

20. Da li ste volontirali ili volontirate tokom studija? DA NE
21. Da li ste radili ili radite puno radno vrijeme tokom studija? DA NE
22. Da li ste radili ili radite na pola radnog vremena tokom studija? DA NE
23. Da li ste radili ili radite povremene poslove tokom studija? DA NE
24. Da li ste tokom studiranja prisustvovali konferencijama, seminarima ili radionicama vezanim za profesiju kojom se želite baviti? DA NE
25. Da li ste pohađali neke edukacije vezane za profesiju kojom se želite baviti? DA NE

Karijerni identitet

26. U kom trenutku ste donijeli odluku o tome koji ćete fakultet studirati (označite odgovor koji Vas najbolje opisuje)?
- a) od malih nogu sam znao/la šta želim biti u budućnosti
 - b) od osnovne škole
 - c) u toku prva dva razreda srednje škole
 - d) u toku posljednja dva razreda srednje škole
 - e) nakon srednje škole, pred objavu konkursa za upis na fakultete
 - f) nakon što je objavljen konkurs
 - g) nekoliko dana prije predaje papira na fakultet
- Ostalo: _____

27. Kada se predstavljam:
- a) uvijek navedem samo ime i prezime
 - b) uz ime i prezime uvijek navedem fakultet koji studiram/svoje zanimanje
 - c) uz ime i prezime navedem neki privatni podatak
- Ostalo: _____

Nastavite na sljedećoj stranici!

28. Svoj poziv sam prvi put doživio/la kao dio svog identiteta kada sam:

- d) završio/la prvu godinu fakulteta
- e) se susreo/la sa praktičnim dijelom onoga što sam učio/la na studiju
- f) shvatio/la koliko sam napredovao/la kroz studij
- g) imao/la priliku da stečeno teorijsko znanje primijenim u konkretnim situacijama
- h) uradio/la prvi projekat
- i) dobio/la diplomu (ukoliko ste završili bachalaureat)
- j) kada su drugi počeli da spominju moju titulu

Ostalo: _____

Nastavite na sljedećoj stranici!

Uloga roditelja

Sljedeće tvrdnje se odnose na ulogu Vaših roditelja prilikom donošenja odluke o odabiru fakulteta. Pročitajte svaku tvrdnju i označite jedan od ponuđenih brojeva u zavisnosti od toga koji Vas najbolje opisuje (1- nikako se ne odnosi na mene, 2- djelimično se odnosi na mene, 3- nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene, 4- djelimično se odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene).

	Nikako se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	Nit se odnosi, nit se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	U potpunosti se odnosi na mene
Roditelji se nisu miješali u moj izbor fakulteta.	1	2	3	4	5
Roditelji su mi govorili da odaberem ono što mi se sviđa i što mislim da je najbolje za mene.	1	2	3	4	5
Roditelji su mi bili partneri u odabiru fakulteta.	1	2	3	4	5
Spoznaja roditelja u čemu sam dobar/a i njihova podrška je utjecala na moj odabir.	1	2	3	4	5
Prilikom donošenja odluke, roditelji su mi pomagali na različite načine.	1	2	3	4	5
Roditelji su uložili mnogo truda, napora i pomoći kako bih donio/la pravu i najbolju odluku.	1	2	3	4	5
Roditelji su me usmjeravali u smjeru koji sam ja želio/la.	1	2	3	4	5
Roditelji su me podržavali u mojoj odluci.	1	2	3	4	5
Roditelji su me upoznavali sa mogućnostima pojedinih fakulteta.	1	2	3	4	5
Roditelji su mi već od djetinjstva govorili šta žele da upišem.	1	2	3	4	5
Roditelji su usmjeravali moju odluku u smjeru njihovih želja.	1	2	3	4	5
Roditelji su na mene vršili pritisak u periodu kada sam trebao/la donijeti odluku.	1	2	3	4	5
Roditelji su me ograničavali u namjeri da upišem željeni fakultet.	1	2	3	4	5
Roditelji mi ne vjeruju da mogu biti jako dobar/a u onome što radim.	1	2	3	4	5
Roditelji su mi prijetili da me neće podržavati (finansijski ili na bilo koji drugi način) ukoliko ne upišem ono što oni žele.	1	2	3	4	5
Podcjenjivanje pojedinih fakulteta od strane mojih roditelja je utjecalo na moj odabir.	1	2	3	4	5
Na moj odabir je utjecalo mišljenje mojih roditelja da je određen fakultet muški ili ženski.	1	2	3	4	5

Nastavite na sljedećoj stranici!

Ukoliko su roditelji utjecali na Vaše odluke, na skali od 1 do 5 procijenite u kojoj mjeri su razlozi njihovog uticaja bili sljedeći motivi (1- nikako se ne odnosi na mene, 2- djelimično se odnosi na mene, 3- nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene, 4- djelimično se odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene):

	Nikako se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	Nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	U potpunosti se odnosi na mene
Da bih imao/la diplomu.	1	2	3	4	5
Da bih nastavio/la porodičnu tradiciju.	1	2	3	4	5
Da bih u budućnosti imao/la bolju zaradu.	1	2	3	4	5
Radi prestiža.	1	2	3	4	5
Radi veće mogućnosti profesionalnog razvoja.	1	2	3	4	5

29. Da li je šira porodica utjecala na Vaš odabir fakulteta? DA NE

30. Ukoliko je Vaš odgovor na prethodno pitanje bio DA, navedite člana porodice koji je imao utjecaj. _____

Nastavite na sljedećoj stranici!

Utjecaj faktora

Procijenite u kojoj mjeri su sljedeće faktori utjecali na Vaš odabir fakulteta tako što ćete zaokružiti jedan od ponuđenih brojeva (1- nikako se ne odnosi na mene, 2- djelimično se odnosi na mene, 3- nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene, 4- djelimično se odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene).

31. Na moj odabir fakulteta utjecalo je:

	Nikako se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	Nit se odnosi, nit se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	U potpunosti se odnosi na mene
Izbor fakulteta mojih bliskih prijatelja.	1	2	3	4	5
Pozitivne preporuke mojih bliskih prijatelja.	1	2	3	4	5
Negativne preporuke mojih bliskih prijatelja.	1	2	3	4	5
Podrška i ohrabrenje bliskih prijatelja.	1	2	3	4	5
Konkretna pozitivna iskustva studenata.	1	2	3	4	5
Konkretna negativna iskustva studenata.	1	2	3	4	5
Razgovori sa osobama koje se bave određenim zanimanjem.	1	2	3	4	5
Poznavanje osoba u određenom zanimanju koje mi mogu pomoći u pronalasku posla.	1	2	3	4	5
Praćenje uspješnih pojedinaca koji se bave određenim zanimanjem.	1	2	3	4	5
Pozitivne preporuke osoba koje studiraju ili se bave određenim zanimanjem.	1	2	3	4	5
Negativne preporuke osoba koje studiraju ili se bave određenim zanimanjem.	1	2	3	4	5

Nastavite na sljedećoj stranici!

Nastavnici/profesori

Nastavnici / profesori u srednjoj školi također igraju važnu ulogu u odabiru fakulteta. Procijenite u kojoj mjeri su sljedeći faktori, vezani za srednjoškolske nastavnike, utjecali na Vašu odluku šta ćete studirati, tako što ćete zaokružiti jedan od ponuđenih brojeva (1- nikako se ne odnosi na mene, 2- djelimično se odnosi na mene, 3- nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene, 4- djelimično se odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene):

	Nikako se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	Nit se odnosi, nit se ne odnosi	Djelimično se odnosi na mene	U potpunosti se odnosi na mene
Želja da dokažem pojedinim nastavnicima da mogu biti jako dobar/a u onome što su predavali.	1	2	3	4	5
Prijateljski odnos sa nekim srednjoškolskim nastavnikom.	1	2	3	4	5
Razgovori o budućoj karijeri sa nastavnicima.	1	2	3	4	5
Usmjeravanje srednjoškolskih nastavnika prema području za koje su smatrali da sam nadaren/a.	1	2	3	4	5
Način predavanja i predanost poslu pojedinih nastavnika.	1	2	3	4	5
Loši nastavnici koji su kod mene stvorili odbojnost prema nekom predmetu.	1	2	3	4	5

Osim nastavnika i drugi faktori povezani sa srednjom školom utječu na naše odabire fakulteta. Procijenite koliko su sljedeći faktori utjecali na Vaš odabir tako što ćete odabrati jedan od ponuđenih brojeva (1- nikako se ne odnosi na mene, 2- djelimično se odnosi na mene, 3- nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene, 4- djelimično se odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene).

	Nikako se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	Nit se odnosi, nit se ne odnosi na	Djelimično se odnosi na mene	U potpunosti se odnosi na mene
Dobre ocjene iz pojedinih predmeta.	1	2	3	4	5
Loše ocjene iz pojedinih predmeta.	1	2	3	4	5
Želja za izbjegavanjem pojedinih predmeta na fakultetu.	1	2	3	4	5
Nedostatak prakse.	1	2	3	4	5
Doživljaj neuspjeha iz pojedinih predmeta.	1	2	3	4	5
Doživljaj uspjeha iz pojedinih predmeta.	1	2	3	4	5

Procijenite u kojoj mjeri je Vaš spol utjecao na odabir fakulteta tako što ćete označiti jedan od ponuđenih odgovora (1- nikako, 2- malo, 3- donekle, 4- dosta, 5- u potpunosti).

Nikako	Malo	Donekle	Dosta	U potpunosti
1	2	3	4	5

Individualne karakteristike

Sljedeće tvrdnje se odnose na Vaše individualne karakteristike. Procijenite njihov utjecaj na Vašu odluku o tome koji fakultet ćete upisati, tako što ćete odabrati jedan od ponuđenih odgovora (1- nikako se ne odnosi na mene, 2- djelimično se odnosi na mene, 3- nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene, 4- djelimično se odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene).

32. U kojoj je mjeri na Vašu odluku imao/la utjecaj:

	Nikako se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	Nit se odnosi, nit se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	U potpunosti se odnosi na mene
Vaša percepcija sposobnosti koje imate – Vjerovao/la sam da imam potrebne sposobnosti za ovaj fakultet (npr. Dobro mi je išla matematika ili jezici).	1	2	3	4	5
Vaši interesi - Prilikom donošenja odluke o tome koji fakultet upisati vodio/la sam se time da želim da upišem ono što me interesuje i što volim.	1	2	3	4	5
Talenti koje ste prepoznali kod sebe - Talenat koji posjedujem je utjecao na moj odabir fakulteta.	1	2	3	4	5
Neke Vaše osobine ličnosti – Na odabir fakulteta su utjecale neke moje osobine ličnosti za koje sam vjerovao/la da su potrebne.	1	2	3	4	5
Uvjerenje u uspjeh - Vjerovao/la sam da mogu završiti ovaj fakultet.	1	2	3	4	5

Nastavite na sljedećoj stranici!

Procijenite u kojoj mjeri su sljedeći faktori utjecali na Vaš odabir fakulteta, tako što ćete odabrati jedan od ponuđenih odgovora (1- nikako se ne odnosi na mene, 2- djelimično se odnosi na mene, 3- nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene, 4- djelimično se odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene).

	Nikako se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	Nit se odnosi, nit se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	U potpunosti se odnosi na mene
Želja da dokažem određenim osobama (roditeljima, nastavnicima, prijateljima) da mogu biti uspješan/na.	1	2	3	4	5
Želja za pomaganjem i unapređenjem našeg društva.	1	2	3	4	5
Želja da ima određene povlastice u društvu.	1	2	3	4	5
Želja da imam bolju perspektivu za rad i život van ove države.	1	2	3	4	5
Vidim perspektivu u ovoj struci.	1	2	3	4	5
Cilj koji želim da ostvarim u životu.	1	2	3	4	5
Želja za učenjem.	1	2	3	4	5
Uvjerenje prema kome „ako budem radio/la ono što volim bit ću dobar/a u tome i imat ću posao sigurno“.	1	2	3	4	5
Činjenica da sa ovim fakultetom mogu razvijati svoju ličnost.	1	2	3	4	5
Moja znatiželja.	1	2	3	4	5
Ljubav prema ovome što studiram.	1	2	3	4	5

33. Na skali od 1 do 5 (1- nikako, 2- malo, 3- donekle, 4- dosta, 5- u potpunosti) procijenite koliko ste bili uvjereni da ćete biti uspješni na studiju kada ste donijeli odluku.

Nikako	Malo	Donekle	Dosta	U potpunosti
1	2	3	4	5

Nastavite na sljedećoj stranici!

Vanjski faktori

Prilikom odabira fakulteta obično vodimo računa i o drugim vanjskim faktorima. Procijenite u kojoj mjeri su sljedeći faktori utjecali na Vašu odluku, tako što ćete odabrati jedan od ponuđenih brojeva (1- nikako se ne odnosi na mene, 2- djelimično se odnosi na mene, 3- nit se odnosi na mene, nit se ne odnosi na mene, 4- djelimično se odnosi na mene, 5- u potpunosti se odnosi na mene).

	Nikako se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	Nit se odnosi, nit se ne odnosi na mene	Djelimično se odnosi na mene	U potpunosti se odnosi na mene
Financijska prihvatljivost određenog fakulteta	1	2	3	4	5
Traženost zanimanja na tržištu rada	1	2	3	4	5
Mogućnost zapošljavanju u struci nakon završetka fakulteta	1	2	3	4	5
Važeći stereotipi u društvu (npr. stereotipi o prestižnosti zanimanja, o spolnim ulogama,...)	1	2	3	4	5
Okolnosti koje su se desile u periodu kada sam trebao/la donijeti odluku o upisu fakulteta	1	2	3	4	5
Viša sila / sudbina	1	2	3	4	5

34. Nekoliko dana prije prijemnog ispita/upisa na fakultet desio mi se neočekivani događaj koji je utjecao na to da promijenim svoju odluku. DA NE

35. Ukoliko je Vaš odgovor na prethodno pitanje bio Da, molim Vas navedite koji je događaj bio u pitanju. _____

Nastavite na sljedećoj stranici!

36. Koliko ste zadovoljni odabirom fakulteta? Označite odgovor koji Vas najbolje opisuje (1- nikako, 2- malo, 3- donekle, 4- dosta, 5- u potpunosti).

Nikako	Malo	Donekle	Dosta	U potpunosti
1	2	3	4	5

37. Kada biste ponovo birali, da li biste promijenii svoju odluku? DA NE
VJEROVATNO

38. Koliko ste uvjereni da ćete završiti fakultet u roku? Označite odgovor koji Vas najbolje opisuje (1- nikako, 2- malo, 3- donekle, 4- dosta, 5- u potpunosti).

Nikako	Malo	Donekle	Dosta	U potpunosti
1	2	3	4	5

39. Kako sebe vidite za 5 godina?

- a) tražite posao
 - b) radite posao u svojoj struci
 - c) radite posao izvan struke
- Ostalo: _____

40. Gdje sebe vidite za 5 godina da živite i radite?

- a) u rodnom gradu
- b) u Bosni i Hercegovini
- c) izvan Bosne i Hercegovine, u nekoj od evropskih država
- d) izvan Evrope

Hvala Vam na učešću u istraživanju!